De regionale economie 2018

De regionale economie

2018

Verklaring van tekens

.	Gegevens ontbreken
*	Voorlopig cijfer
**	Nader voorlopig cijfer
x	Geheim
–	Nihil
–	(Indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	Het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
Niets (blank)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2018–2019	2018 tot en met 2019
2018/2019	Het gemiddelde over de jaren 2018 tot en met 2019
2018/'19	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2018 en eindigend in 2019
2016/'17–2018/'19	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2016/'17 tot en met 2018/'19

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever
Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress: Textcetera, Den Haag en CCN Creatie, Den Haag
Ontwerp: Edenspiekermann
Copyright foto's: Hollandse Hoogte

Inlichtingen
Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2019.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

1. Inleiding 5
1.1 De regionale rekeningen **6**
1.2 Over De regionale economie 2018 **6**
1.3 Overige regionale statistieken **7**

2. Regionale economische ontwikkeling 8
2.1 Economie Flevoland groeide het hardst **9**
2.2 Almere en Zuidwest-Friesland sterkste groeiers, krimp in Groningen **12**
2.3 Ondernemersvertrouwen neemt af in bijna alle provincies **14**

3. Arbeidsmarkt 17
3.1 Werkgelegenheid **18**
3.2 Werkloosheid **21**
3.3 Arbeidsdeelname **23**

4. Regionale verschillen in thuiswerk en woon-werkverkeer 25
4.1 Inleiding **26**
4.2 Hoe hangt thuiswerken samen met diverse regiokenmerken? **27**
4.3 Conclusie **44**
4.4 Toelichting **45**

5. Veranderingen in de winkelstraat 47
5.1 Online winkelen wordt steeds gewoner **48**
5.2 Bedrijven halen steeds meer omzet via e-commerce **50**
5.3 Minder winkels, meer webshops **52**
5.4 Meer supermarkten, minder speciaalzaken in de buurt **56**
5.5 Minder non-foodwinkels **59**
5.6 Leegstand en nieuw leven voor voormalige winkelpanden **60**
5.7 Conclusie **62**
5.8 Literatuur **63**

6. Welvaartsverschillen aan de grens 64
6.1 Inleiding **65**
6.2 Welvaartsverschillen grensgebieden en landelijke gemiddelden **69**
6.3 Welvaart ontrafeld **72**
6.4 Conclusies **76**
6.5 Toelichting **77**
6.6 Literatuur **80**

Bijlage **81**
Begrippenlijst **93**
Technische toelichting **98**
Medewerkers **101**

1. Inleiding

‘De regionale economie 2018’ past in een aantal ontwikkelingen bij het CBS die de duidelijke toenemende belangstelling voor regionale informatie weerspiegelen. De publicatie vindt zijn oorsprong in de regionale rekeningen.

1.1 De regionale rekeningen

De regionale rekeningen leveren regionale cijfers over de economische groei, het bruto binnenlands product (bbp), het bbp per hoofd van de bevolking, de werkgelegenheid, de verdeling van de toegevoegde waarde over de bedrijfstakken en de bijdrage van iedere bedrijfstak aan het bbp. De regionale rekeningen zijn gebaseerd op de nationale rekeningen, die de boekhouding vormen van de Nederlandse economie.
Daarnaast bieden de regionale rekeningen gegevens over de investeringen per regio en de regionale inkomensverdeling van de sector huishoudens. De regionale gegevens zijn uitsluitend beschikbaar op jaarbasis; ze sluiten aan op de jaarcijfers van de nationale rekeningen. De gegevens voor 2018 zijn voorlopig; dit wordt in grafieken en tabellen aangegeven met een sterretje achter het jaartal. Alle gegevens van de regionale rekeningen zijn opgenomen in de CBS-database StatLine (thema Macro-economie/nationale rekeningen/overige rekeningen). Deze is ook toegankelijk via de website www.cbs.nl.

1.2 Over De regionale economie 2018

Deze editie van De regionale economie verschijnt voor het eerst als webpublicatie. Omdat de papieren versie niet apart is opgemaakt, kan de pagina-indeling soms onlogisch lijken. De inhoud van de twee versies is gelijk. Hoofdstukken 2 en 3 van de publicatie zijn gebaseerd op de regionale rekeningen. Hoofdstuk 2 bespreekt de regionale economische groei in 2018 voor de provincies, de vier grote steden en de COROP-plusgebieden. Daarnaast wordt ingegaan op de productiestructuur van de provincies. Hoewel er geen cijfers over regionale economische groei beschikbaar zijn voor 2019, zijn er wel cijfers over het ondernemersvertrouwen tot en met het derde kwartaal van 2019. Hoofdstuk 2 geeft een beeld van deze stemmingsindicator per provincie en de verschillen tussen provincies.
Hoofdstuk 3 beschrijft de arbeidsmarkt in de verschillende provincies aan de hand van de werkgelegenheid en werkzame personen – zowel werknemers als zelfstandigen. Regionale werkloosheid komt ook aan bod, evenals de spanning op de arbeidsmarkt.

Regionale verschillen in het aandeel thuiswerkers en het effect hiervan op het woon-werkverkeer is het onderwerp van hoofdstuk 4. Eerst wordt de populariteit van thuiswerken in de verschillende regio's gepresenteerd. Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre het aandeel thuiswerkers samenhangt met reisduur, de afstand tot het werk en de verkeersintensiteit.
In het afgelopen decennium is het aanzien van de detailhandel aanzienlijk veranderd: de opkomst van online winkelen en een relatief zwak economisch tij hebben sporen achtergelaten in de winkelstraat. Hoofdstuk 5 beschrijft de effecten van minder fysieke winkels, faillissementen van grotere ketens en de forse toename van het aantal webwinkels op de regio in de periode 2010–2019.
In welke mate bepalen verschillen in de productiviteit en arbeidsparticipatie de welvaartsverschillen in de regio's aan de buitengrenzen van Nederland? Hoofdstuk 6 onderzoekt de welvaart aan weerszijden van de Nederlands-Duitse en Nederlands-Belgische grens.

1.3 Overige regionale statistieken

Naast de regionale rekeningen publiceert het CBS nog veel meer statistieken – over uiteenlopende thema's – op regionaal niveau. Dit boek bevat bijvoorbeeld geregionaliseerde gegevens uit de Conjunctuurenquête Nederland, het Grensdataportaal en de Leegstandsmonitor.
Met de toegenomen behoefte om datagedreven en 'evidence based' te werken, werken veel gemeenten samen met het CBS in Urban Data Centres (UDC's). Binnen een UDC bundelen een gemeente en het CBS hun krachten om lokale beleidsvragen te beantwoorden.
Ten slotte onderzoekt het CBS in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit ook hoe brede welvaart en duurzaamheid regionaal gemeten kunnen worden.

2. Regionale economische ontwikkeling

In dit hoofdstuk wordt de regionale economische groei van 2018 beschreven en de economische ontwikkelingen in de periode 2017–2018. Welke regio groeide het hardst en welke regio's bleven achter?

2.1 Economie Flevoland groeide het hardst

De Nederlandse economie groeide in 2018 met 2,6 procent. De handel, de bedrijfstak met de hoogste toegevoegde waarde, droeg hier met een bovengemiddelde groei aan bij. Ook in de bedrijfstakken verhuur en overige zakelijke diensten, industrie, en de bouwnijverheid groeide de toegevoegde waarde sterk. In de landbouw en de delfstoffenwinning nam de toegevoegde waarde juist af. De krimp in de delfstoffenwinning zorgde net als in eerdere jaren voor een drukkend effect op de economische groei; exclusief de delfstoffenwinning groeide de Nederlandse economie met 2,8 procent.
De economie van de provincie Flevoland groeide in 2018 met 3,3 procent het sterkst. Daarmee stootte de economie van Flevoland die van Utrecht van de eerste plek als snelste groeier. In 2017 groeide de economie van Utrecht met 4,8 procent het sterkst maar in 2018 nam de groei af naar 2,8 procent. Ook in Noord-Holland groeide de economie sterk. Hoewel in deze provincie de groei afnam in vergelijking met 2017, groeide de economie nog met 3,2 procent. Groningen was de enige provincie waar in 2018 sprake was van economische krimp. De toegevoegde waarde kromp hier met 1 procent. Dit heeft te maken met het dichtdraaien van de gaskraan en de bijbehorende krimp van de toegevoegde waarde van de delfstoffenwinning. Ook de groei in Friesland en Drenthe werd gedrukt door de delfstoffenwinning, maar in mindere mate dan in Groningen.

2.1.1 Economische groei

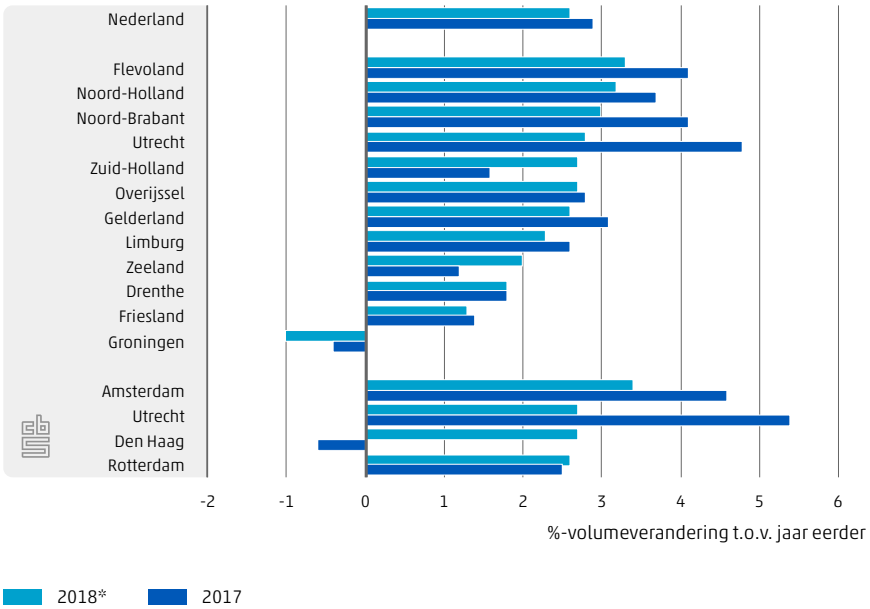

In Flevoland is de handel een relatief grote bedrijfstak. De sterke groei van deze bedrijfstak droeg dan ook aanzienlijk bij aan de economische groei. Daarnaast profiteerde deze provincie ook van groei in de bedrijfstak verhuur en overige zakelijke diensten. Ook in Noord-Holland werd de economische groei gedreven door de bedrijfstakken handel en verhuur en overige zakelijke diensten. Daarnaast droegen ook de bouw en de industrie bij aan de bovengemiddelde groei in Noord-Holland.

Van de vier grote steden groeide in 2018 de economie van Amsterdam met 3,4 procent het sterkst, gevolgd door Utrecht en Den Haag. Rotterdam volgde net daarachter met een groei van 2,6 procent. In 2017 was de groei nog het grootst in Utrecht. Voor Amsterdam en Utrecht zijn de bedrijfstakken financiële dienstverlening, handel en specialistische zakelijke diensten belangrijk. De ontwikkelingen van deze bedrijfstakken lopen tussen deze twee steden niet substantieel uiteen. In zowel Amsterdam als Utrecht kromp in 2018 de toegevoegde waarde in de financiële dienstverlening maar nam deze toe in de handel en specialistische zakelijke diensten. Een groter verschil in groei zien we in de bedrijfstak verhuur en handel in onroerend goed. In deze bedrijfstak bedroeg de groei in Amsterdam 6,9 procent tegenover een groei van 4,5 procent in Utrecht.

In Den Haag sloeg de economische krimp van 0,6 procent in 2017 om in een groei van 2,7 procent in 2018. De omslag wordt deels veroorzaakt door groei in specialistische zakelijke diensten en gezondheids- en welzijnszorg, bedrijfstakken

die in 2017 nog krimp vertoonden. In Rotterdam nam de economische groei in 2018 licht toe naar 2,6 procent. De belangrijke bedrijfstak vervoer en opslag laat met 2,7 procent een lagere groei zien dan in 2017 (4,5 procent). Dit wordt gecompenseerd door hogere groei in andere bedrijfstakken zoals handel, industrie, en specialistische zakelijke diensten. Met name de groei in de specialistische zakelijke diensten is aanzienlijk: in 2017 nam de toegevoegde waarde nog af met 0,4 procent maar in 2018 nam dit toe met 3,6 procent.

Verschillen in productiestructuur tussen regio's

Bedrijfstakken kunnen in meer of mindere mate vertegenwoordigd zijn in een bepaalde regio en daar dus in meer of mindere mate bijdragen aan het bruto regionaal product. Zo zijn de financiële dienstverlening en de bedrijfstak informatie en communicatie in Amsterdam veel groter dan gemiddeld in Nederland. In Den Haag speelt de publieke sector een grote rol en in Rotterdam de bedrijfstak handel, vervoer en horeca. Daarnaast is het aandeel van de nijverheid in het zuiden van Nederland (vooral industrie) en in Groningen (vooral delfstoffenwinning) groot.
De opbouw van Flevoland, Utrecht, Gelderland en Zuid-Holland lijkt meer op het Nederlands gemiddelde met daarin een belangrijk aandeel van de publieke sector en de bedrijfstak handel, vervoer en horeca.

Aandeel van de bedrijfstakken in toegevoegde waarde

2.2 Almere en Zuidwest-Friesland sterkste groeiers, krimp in Groningen

Een fijnmazigere opdeling dan provincies is de COROP-plusindeling. Zuidwest-Friesland was de regio met de grootste groei (5,3 procent). De groei wordt echter deels veroorzaakt door een gemeentelijke herindeling: een deel van de gemeente Littenseradeel is overgegaan van COROP-plusgebied Noord-Friesland naar COROP-plusgebied Zuidwest-Friesland. Verder groeide de bedrijfstak handel, die belangrijk is voor Zuidwest-Friesland, sterk in 2018.

Ook de economie van de COROP-plusgebieden Almere en Haarlemmermeer groeiden in 2018 met respectievelijk 4,5 en 3,9 procent bovengemiddeld. In Almere zijn met name de verhuur en overige zakelijke diensten en de handel sterke groeiers. In Haarlemmermeer zijn dit vervoer en opslag, handel, en verhuur en overige zakelijke diensten.
In 2018 kromp de economie in Noord-Friesland, Oost-Groningen en Overig Groningen. Net als in 2017 kwam de krimp in Noord-Friesland en Overig Groningen voor een belangrijk deel door het dichtdraaien van de gaskraan. In Overig Groningen is de delfstoffenwinning nog steeds de belangrijkste bedrijfstak. In Oost-Groningen werd de krimp veroorzaakt door een gemeentelijke herindeling. Hierbij is de gemeente Menterwolde opgenomen in de nieuwe gemeente Midden-Groningen en daarmee overgeplaatst van COROP-plusgebied Oost-Groningen naar Overig Groningen.

2.2.1 Economische groei 2018

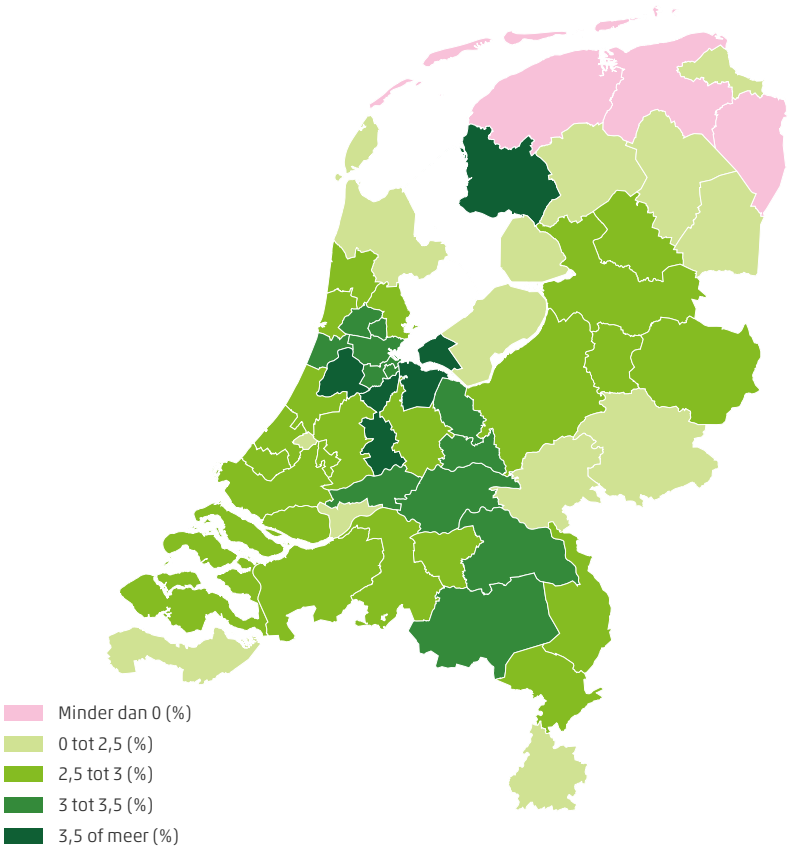

Hoe wordt het bruto regionaal product bepaald?

De nationale totalen voor indicatoren zoals productie, toegevoegde waarde en arbeidsvolume worden zo goed mogelijk regionaal toebedeeld. De regionale rekeningen worden waar mogelijk op basis van microdata samengesteld, waarbij de regionale cijfers zo worden aangepast dat ze aansluiten op de totalen uit de nationale rekeningen. Als microdata niet beschikbaar zijn, dan worden de nationale totalen verdeeld op basis van indicatoren. Hierbij wordt veelal gebruik gemaakt van arbeidsgegevens. Vanuit het bronmateriaal wordt per bedrijfsgroep een raming gemaakt van de variabelen per regio. De ontwikkeling van de variabelen worden per bedrijfsgroep en per regio beoordeeld op plausibiliteit en op de aansluiting met de nationale cijfers. Hierbij wordt ook informatie uit externe bronnen gebruikt.

2.3 Ondernemersvertrouwen neemt af in bijna alle provincies

Gegevens over de regionale economische groei in 2019 zijn nog niet beschikbaar, maar cijfers over het ondernemersvertrouwen wel. Het ondernemersvertrouwen is een stemmingsindicator voor het bedrijfsleven die sterk samenhangt met de economische groei. In de afgelopen vier kwartalen is het ondernemersvertrouwen in nagenoeg alle provincies afgenomen. De enige provincie die hierop een uitzondering vormt is Groningen. Hier nam het vertrouwen juist toe van –5,8 in het derde kwartaal van 2018 naar 5,3 in het derde kwartaal van 2019.
Het niveau van het ondernemersvertrouwen was in het derde kwartaal van 2019 het hoogst in Noord-Holland. De indicator had daar een waarde van 12,8.
De ondernemers in Noord-Holland waren wel minder optimistisch dan een jaar eerder, toen het ondernemersvertrouwen in deze provincie 18,0 bedroeg. De Noord-Hollandse ondernemers waren minder positief over zowel de toekomstige omzet als over het economisch klimaat en de omzetontwikkeling in de voorgaande drie maanden.
De grootste verslechtering van het sentiment vond plaats in Limburg, waar het ondernemersvertrouwen afnam van 14,8 in het derde kwartaal van 2018 naar 3,8 in het derde kwartaal van 2019. Daarmee is het ondernemersvertrouwen in Limburg het laagst van alle provincies. Vooral over de ontwikkeling van het economisch klimaat waren de Limburgse ondernemers niet zo positief.

Ook in Gelderland nam het ondernemersvertrouwen fors af. In deze provincie daalde de sentimentsindicator van 19,1 in het derde kwartaal van 2018 naar 10,1 in het derde kwartaal van 2019. Het oordeel over de ontwikkeling van het economisch klimaat verslechterde in Gelderland sneller dan gemiddeld.

2.3.1 Ondernemersvertrouwen, 3e kwartaal 2019

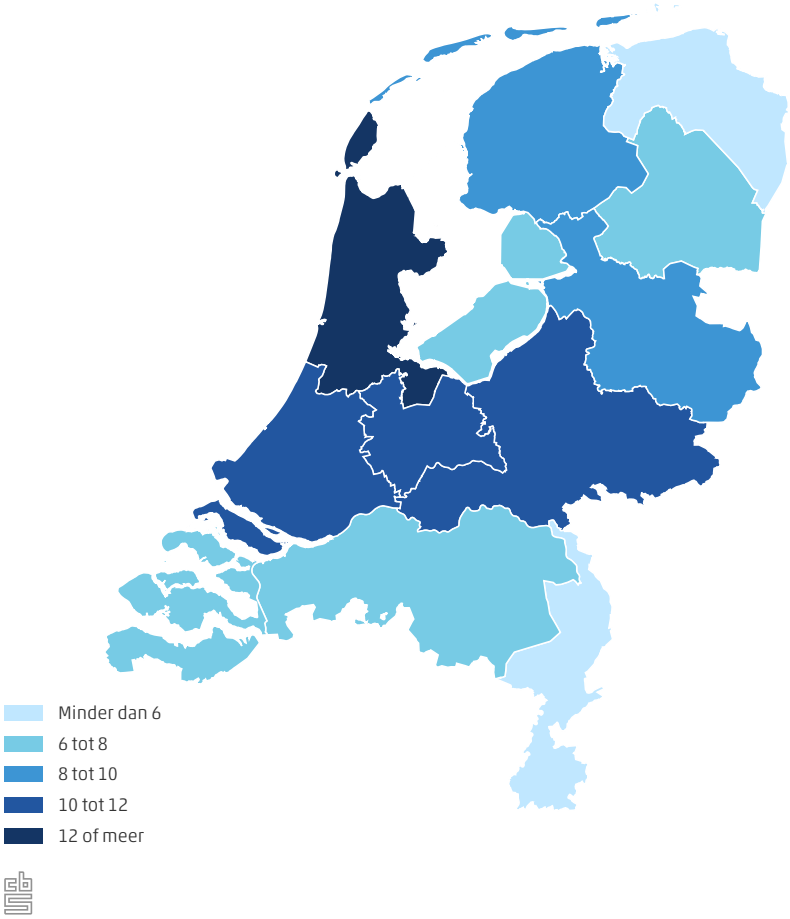

2.3.2 Ontwikkeling ondernemersvertrouwen, 3e kwartaal 2018 t/m 3e kwartaal 2019

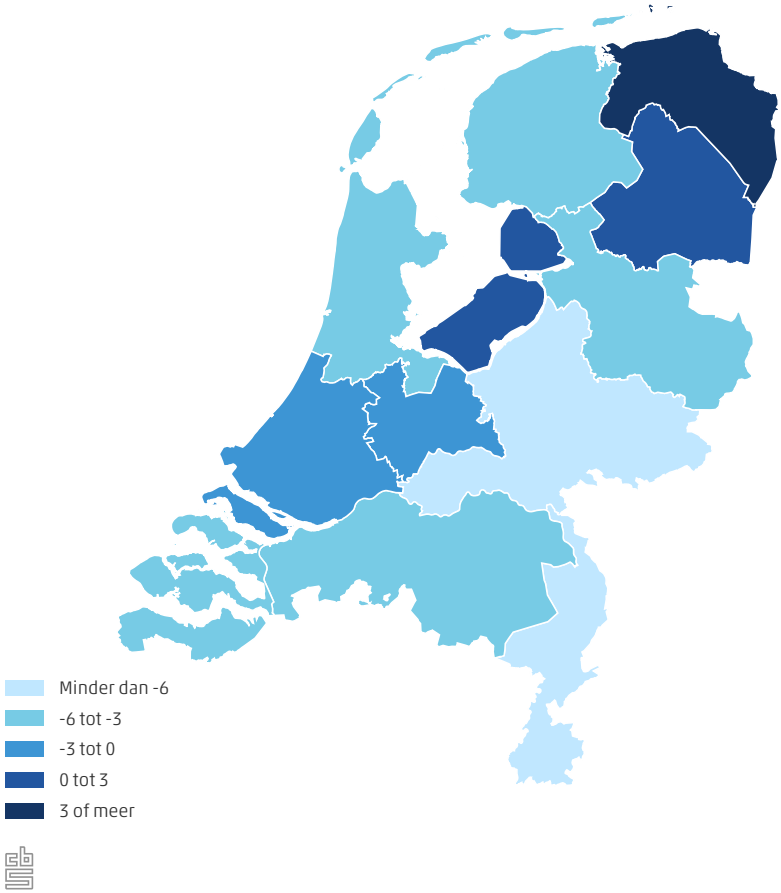

3. Arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk wordt de arbeidsmarkt van de diverse provincies en de grote steden besproken. Er wordt ingegaan op de ontwikkeling van de werkgelegenheid, de werkloosheid en de spanning op de arbeidsmarkt. Ook wordt de arbeidsparticipatie per gemeente behandeld.

3.1 Werkgelegenheid

Naast het bruto binnenlandsproduct (bbp) groeide in 2018 ook de werkgelegenheid, met 2,6 procent. Dit is een toename van 193 duizend arbeidsjaren. In 2017 groeide de werkgelegenheid nog met 156 duizend arbeidsjaren.

3.1.1 Arbeidsjaren

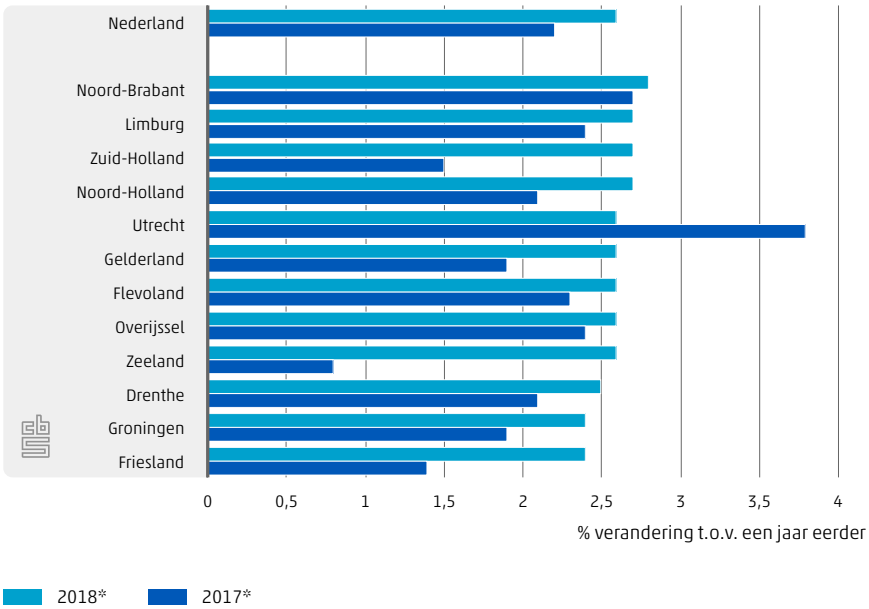

De werkgelegenheid groeide in alle provincies met 2,4 procent of meer ten opzichte van 2017. Noord-Brabant had met 2,8 procent de grootste relatieve toename gevolgd door Noord-Holland Zuid-Holland en Limburg met een groei van 2,7 procent. Zeeland kende samen met Flevoland absoluut gezien de kleinste toename in arbeidsjaren. Er kwamen slechts 3 600 arbeidsjaren bij. Daarbij is het wel zo dat Zeeland sinds jaren het laagste werkloosheidspercentage kent van alle provincies.

3.1.2 Totaal werkzame personen

	2015	2016	2017*	2018*	groei 2018 t.o.v. 2017	
	x 1 000				absoluut	%
Nederland	8 807,6	8 943,2	9 142,5	9 366,9	224,4	2,5
Provincie						
Groningen	277,1	284,4	292,0	298,9	6,9	2,4
Friesland	297,5	303,1	307,4	314,3	6,9	2,2
Drenthe	226,1	223,9	228,7	234,1	5,4	2,4
Overijssel	584,5	596,2	613,2	628,4	15,2	2,5
Flevoland	169,9	170,8	175,4	179,7	4,3	2,5
Gelderland	1 017,2	1 033,0	1 053,7	1 079,1	25,4	2,4
Utrecht	730,5	739,9	766,7	785,3	18,6	2,4
Noord-Holland	1 608,5	1 632,1	1 659,6	1 700,3	14,7	2,5
Zuid-Holland	1 803,9	1 841,4	1 875,4	1 922,4	47,0	2,5
Zeeland	179,2	180,9	182,4	186,7	4,3	2,4
Noord-Brabant	1 355,3	1 376,3	1 412,0	1 448,8	36,8	2,6
Limburg	554,7	559,7	574,4	589,0	14,6	2,5

Bron: CBS

3.1.3 Zelfstandigen

	2015	2016	2017*	2018*	groei 2018 t.o.v. 2017	
	x 1 000				absoluut	%
Nederland	1 492,2	1 517,9	1 526,5	1 537,5	11	0,7
Provincie						
Groningen	49,4	50,0	50,3	50,6	0,3	0,6
Friesland	65,1	65,7	66,0	66,5	0,5	0,8
Drenthe	43,8	44,3	44,5	44,8	0,3	0,7
Overijssel	98,3	98,9	99,4	100,1	0,7	0,7
Flevoland	34,2	34,9	35,1	35,3	0,2	0,6
Gelderland	181,5	185,0	186,0	187,3	1,3	0,7
Utrecht	111,4	114,4	115,1	116,0	0,9	0,8
Noord-Holland	267,1	273,4	275,2	277,4	2,2	0,8
Zuid-Holland	286,5	293,2	294,8	297,0	2,2	0,7
Zeeland	37,9	38,3	38,4	38,7	0,3	0,8
Noord-Brabant	223,8	226,6	227,9	229,5	1,6	0,7
Limburg	93,3	93,3	93,7	94,4	0,7	0,7

Bron: CBS

Behalve in arbeidsjaren kan de werkgelegenheid ook worden weergegeven in het aantal werkzame personen. In totaal waren in 2018 ruim 9,3 miljoen personen werkzaam in Nederland. Dat zijn er bijna 225 duizend personen meer dan een jaar eerder. De sterkste stijging in absolute aantallen was in Zuid-Holland. Relatief gezien

groeide het aantal werkzame personen het sterkst in Noord-Brabant en het minst in Friesland.
Bijna 84 procent van de werkzame personen in Nederland werkte in 2018 in loondienst. De overigen zijn zelfstandigen. De groei van het aantal zelfstandigen was in 2018 met 0,7 procent een stuk kleiner dan die van het totaal aantal werkzame personen. In Noord-Holland was de groei van het aantal zelfstandigen zowel absoluut als relatief het grootste en in Flevoland het kleinst.
De ontwikkeling van het aantal zelfstandigen kan ook gemeten worden ten opzichte van de ontwikkeling van het totaal aantal werkzame personen. Van de toename in werkzame personen in 2018 was 4,9 procent een zelfstandige. In Friesland was dit percentage met 7,2 procent het hoogst. Ook in Noord-Holland lag dit percentage met 5,4 procent boven het Nederlands gemiddeld. In Noord-Brabant en Overijssel was de toename van het aantal werkzame personen het minst vaak een zelfstandige, namelijk 4,6 procent.

3.1.4 Zelfstandigen en werknemers, 2018*

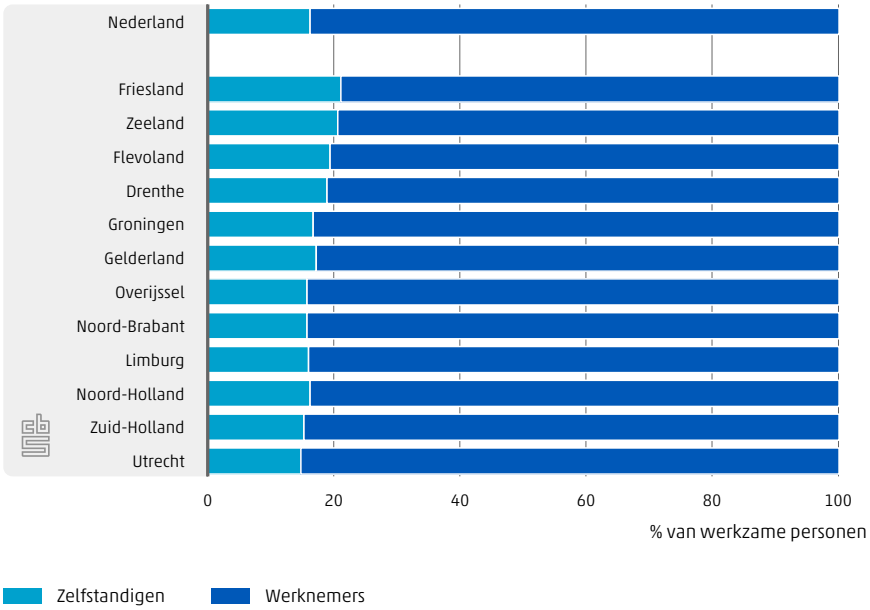

Het aandeel zelfstandigen ten opzichte van het totaal aantal werkzame personen lag in Nederland op 16,4 procent. In Friesland en Zeeland zijn er relatief veel zelfstandigen. In Utrecht en Zuid-Holland werken relatief veel mensen in loondienst.

3.2 Werkloosheid

Een werkloze is een persoon zonder betaald werk, die recent naar werk heeft gezocht en daarvoor direct beschikbaar is. In 2018 telde Nederland 350 duizend werklozen, 88 duizend minder dan in 2017. De werkloosheid bedroeg 3,8 procent van de beroepsbevolking.

De werkloosheid daalde in 2018 in alle Nederlandse provincies. In Groningen was de werkloosheid het hoogst: 5,1 procent van de beroepsbevolking was daar werkloos. De werkloosheid was ook relatief hoog in Friesland, Flevoland en Zuid-Holland. In 2017 kenden deze provincies ook al een relatief hoge werkloosheid. Zeeland is al vanaf 2009 de provincie met het laagste werkloosheidspercentage.

Ook het werkloosheidspercentage van de vier grote gemeenten nam af in 2018. De werkloosheid was met 4,0 procent het laagst in Utrecht. De werkloosheid daalde het sterkst in de gemeente Den Haag, van 7,2 procent in 2017 naar 5,2 procent van de beroepsbevolking in 2018. De daling van de werkloosheid was ook relatief groot in Rotterdam (–1,9 procentpunt). Ondanks deze daling was de werkloosheid in deze gemeente net als in voorgaande jaren nog altijd het hoogst (6,2 procent in 2018).

De regionale verschillen in werkloosheid in Nederland hangen in belangrijke mate samen met de demografische samenstelling en het onderwijsniveau van de bevolking. De hoge werkloosheid in Rotterdam hangt bijvoorbeeld samen met het relatief lage aandeel hoogopgeleiden in deze gemeente (CBS, augustus 2015).

De werkloosheid in Nederland en de afzonderlijke provincies was lager dan gemiddeld in de Europese Unie. De werkloosheid was wel hoger dan bijvoorbeeld in Tsjechië (2,2 procent) en buurland Duitsland (3,4 procent), de landen met de laagste werkloosheid binnen de EU. Nederland bezette plaats vijf op de ranglijst van laagste werkloosheid in de EU. In 2017 stond Nederland nog op de zesde plaats.
De Nederlandse werkloosheid was in 2018 vergelijkbaar met de werkloosheid in Hongarije en Malta (beide 3,7 procent) en Polen (3,9 procent). Griekenland kende binnen de EU de hoogste werkloosheid (19,3 procent).

3.2.1 Werkloze beroepsbevolking

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	% beroepsbevolking					
Provincie						
Groningen	8,1	8,5	8,5	7,4	6,2	5,1
Friesland	7,9	8,0	7,3	6,3	5,2	4,2
Drenthe	7,2	7,3	7,0	6,1	4,9	3,9
Overijssel	7,2	7,1	6,7	6,3	4,9	3,8
Flevoland	8,9	9,3	7,7	7,2	5,6	4,2
Gelderland	6,7	7,0	6,4	5,7	4,5	3,6
Utrecht	6,5	6,5	6,4	5,2	4,2	3,5
Noord-Holland	7,3	7,2	6,5	5,7	4,8	3,9
Zuid-Holland	8,0	8,3	7,8	6,9	5,5	4,2
Zeeland	5,7	5,5	5,5	4,4	3,6	3,0
Noord-Brabant	6,7	7,1	6,5	5,5	4,4	3,4
Limburg	7,1	7,3	6,6	5,5	4,7	3,6
Gemeente						
Amsterdam	8,9	8,5	7,7	6,7	5,7	4,8
Den Haag	9,9	10,9	10,1	8,8	7,2	5,2
Rotterdam	12,3	12,6	12,0	11,2	8,1	6,2
Utrecht	7,2	7,6	7,3	6,0	4,6	4,0
Nederland	7,3	7,4	6,9	6,0	4,9	3,8
Europese Unie (28 landen)	10,8	10,2	9,4	8,6	7,6	6,8

Bron: CBS, Eurostat

Sinds 2013 neemt de spanning op de arbeidsmarkt toe. Die spanning komt tot uiting in de verhouding tussen het aantal werklozen en het aantal vacatures. Hoe minder werklozen er zijn tegenover elke vacature, hoe hoger de spanning is. In 2013 waren er nog zevenmaal zoveel werklozen als vacatures. De arbeidsmarkt was toen ruim. Doordat de werkloosheid afnam en het aantal vacatures sterk groeide, waren er in 2018 gemiddeld 1,4 werklozen per openstaande vacature.
In de periode 2013–2018 nam de spanning in alle twaalf provincies toe. In 2018 was de spanning op de arbeidsmarkt het hoogst in de provincies Utrecht en Zeeland met gemiddeld 1,1 werkloze per openstaande vacature en het laagst in Groningen met gemiddeld 2,2 werklozen per openstaande vacature.

3.2.2 Spanning op de arbeidsmarkt

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Nederland	4,6	6,8	6,1	4,7	3,5	2,2	1,4
Provincie							
Groningen	7,0	9,8	7,1	7,1	5,3	3,3	2,2
Friesland	7,0	10,6	7,6	7,1	5,2	3,1	2,0
Drenthe	5,8	8,4	5,8	6,0	4,5	2,9	1,7
Overijssel	4,9	7,6	6,1	5,0	3,9	2,3	1,4
Flevoland	7,0	10,1	7,1	6,4	5,3	3,0	1,9
Gelderland	4,5	6,9	6,4	4,8	3,6	2,2	1,4
Utrecht	3,3	4,7	4,3	3,4	2,4	1,6	1,1
Noord-Holland	4,0	5,8	5,4	3,7	2,7	1,8	1,3
Zuid-Holland	5,2	7,3	7,2	5,4	4,0	2,5	1,6
Zeeland	4,0	6,4	3,7	4,5	3,1	1,7	1,1
Noord-Brabant	4,2	6,4	6,1	4,6	3,2	2,0	1,2
Limburg	4,6	7,1	6,3	4,9	3,3	2,2	1,4

Bron: CBS

3.3 Arbeidsdeelname

In 2018 hadden twee op de drie Nederlanders van 15 tot 75 jaar betaald werk. Inmiddels kennen bijna alle Nederlandse gemeenten een hogere arbeidsparticipatie dan in 2014, toen de crisis op haar hoogtepunt was en de arbeidsdeelname laag.

Net als in 2017 was de zogenoemde nettoarbeidsparticipatie[1)] in 2018 het laagst in het uiterste zuiden en noordoosten van Nederland. Dit zijn gebieden met relatief veel ouderen die gemiddeld minder vaak betaald werk hebben. In vijf gemeenten was de arbeidsdeelname lager dan 61,0 procent. Het betreft Vaals, Kerkrade, Heerlen, Westerwolde en Oldambt. De hoogste arbeidsparticipatie hadden de gemeenten Midden-Delfland, Pijnacker-Nootdorp en Urk (respectievelijk 73,7, 73,8 en 75,2 procent).

1) Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de bevolking (beroeps- en niet-beroepsbevolking). Deze definitie heeft betrekking op personen die in Nederland wonen (exclusief de institutionele bevolking). De gegevens worden meestal gepresenteerd voor de bevolking van 15 tot 75 jaar.

3.3.1 Nettoarbeidsparticipatie per gemeente, 2018

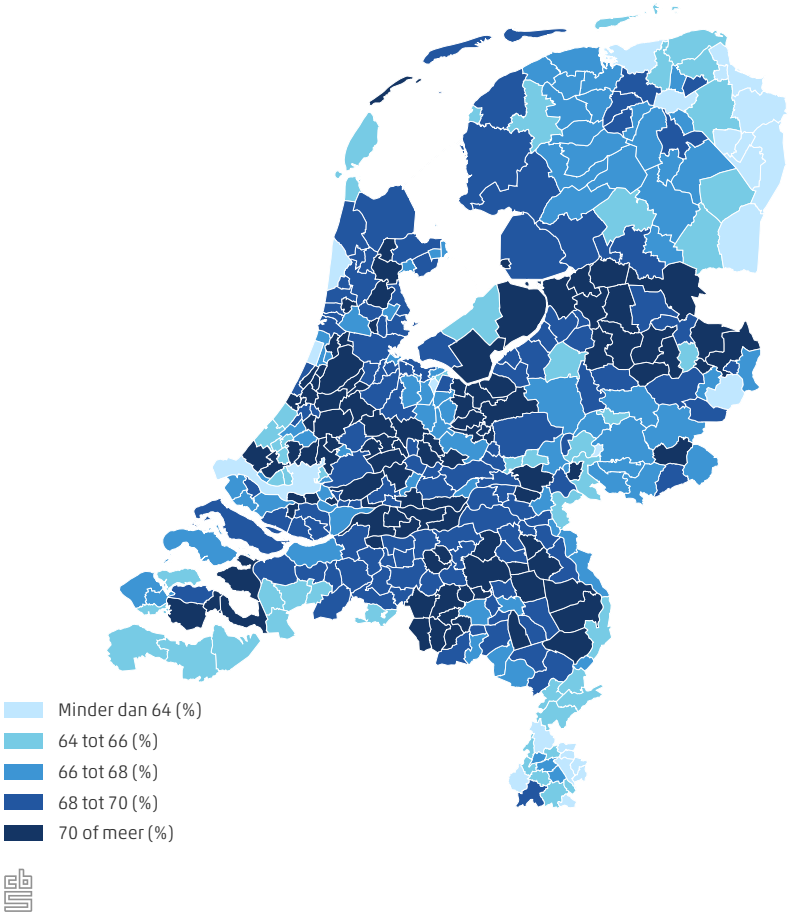

4. Regionale verschillen in thuiswerk en woon-werkverkeer

4.1 Inleiding

De afgelopen jaren is het steeds drukker geworden op de weg.[1] Dit hangt samen met de economische groei en de toegenomen arbeidsparticipatie. Tijdens de economische crisis liep het aantal mensen met betaald werk van 8,4 miljoen in 2008 terug tot 8,1 miljoen begin 2014. Sindsdien is dit aantal weer toegenomen tot 9,0 miljoen in het derde kwartaal van 2019.[2] Iets meer dan de helft van alle werkenden gaat met de auto naar het werk.

Zeker niet elke werkende reist elke dag naar een werkplek. In 2018 werkte 49 procent van de werkzame beroepsbevolking in deeltijd. Daarnaast zijn er thuiswerkers. In 2018 werkte 37 procent van de werkzame beroepsbevolking thuis. Hieronder zijn mensen die gewoonlijk thuiswerken, zoals de huisarts of tandarts met een praktijk aan huis. Daarnaast zijn er mensen die incidenteel thuiswerken, dat wil zeggen: niet elke dag. Dat zijn werkenden die doorgaans naar 'kantoor' (of een andere werkplek) gaan en één of meerdere dagen in de week thuiswerken. De mogelijkheid om thuis te werken geeft werkgevers én werknemers meer flexibiliteit. Door thuiswerken mogelijk te maken, kunnen bedrijven het aantal fysieke werkplekken verminderen en werknemers kunnen werk en privé beter op elkaar afstemmen.

Thuiswerken draagt in potentie bij aan vermindering van de verkeersdrukte, al is hierbij een relativering op zijn plaats. Weliswaar neemt het woon-werkverkeer af op de dagen dat er wordt thuisgewerkt, maar uit onderzoek komt ook naar voren dat incidentele thuiswerkers op 'kantoordagen' langer onderweg kunnen zijn.[3] Omdat ze een of meerdere dagen in de week thuis kunnen blijven, aanvaarden ze een gemiddeld langere reistijd op dagen dat ze wel naar 'kantoor' gaan. Dit draagt op deze dagen dan juist bij aan meer drukte op de weg.

Bepaalde werkzaamheden lenen zich beter voor thuiswerk dan andere. Werk achter een computer kan meestal goed thuis worden gedaan, terwijl thuiswerk zich minder goed leent voor degene die dagelijks werkt met mensen (zoals in de zorg) of machines (zoals in de industrie). Omdat de aard van het werk net als de verkeersdrukte regionaal verschillen, zijn er op regionaal niveau ook verschillen in het aandeel thuiswerkers.

1) https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83712NED/table?dl=25596.
2) https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82309NED/table?dl=26478.
3) Duco de Vos, Evert Meijers, & Maarten van Ham (2018). Minder vaak, maar langer op de weg door thuiswerken.

Dit hoofdstuk gaat in op die regionale verschillen in het aandeel thuiswerkers en de relatie met het woon-werkverkeer. De indeling die hierbij wordt gehanteerd is in die naar 40 COROP-gebieden. Eerst wordt de populariteit van thuiswerken in de verschillende regio's gepresenteerd. Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre het aandeel thuiswerkers samenhangt met reisduur, de afstand tot het werk en de verkeersintensiteit.[4)] Ook wordt ingegaan op de vraag met welk vervoermiddel mensen naar het werk gaan. Het ligt voor de hand te denken dat de populariteit van thuiswerken sterk samenhangt met de verkeersdrukte. Er zijn echter ook andere factoren die een rol kunnen spelen en deze worden ook besproken. Aan de orde komen hier het onderwijsniveau van de werkenden, de aard van het werk, de mogelijkheden tot thuiswerken en de bedrijfstak.

Er is gebruik gemaakt van verschillende gegevens van het CBS. Het gaat om de volgende onderzoeken:
- Enquête Beroepsbevolking (EBB),
- Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA), CBS/TNO,
- Onderzoek Verplaatsingen in Nederland (OVIN),
- Verkeersintensiteit op rijkswegen in Nederland (NDW).

4.2 Hoe hangt thuiswerken samen met diverse regiokenmerken?

3,3 miljoen thuiswerkers in 2018

In 2018 werkten 3,3 miljoen personen van 15 jaar tot 75 jaar gewoonlijk of incidenteel thuis. Dat is 37 procent van de werkzame beroepsbevolking. Het aantal thuiswerkers is de afgelopen jaren toegenomen. In 2013 waren het er nog 2,8 miljoen, 34 procent van de toenmalige werkzame beroepsbevolking.

Incidentele thuiswerkers, mensen die niet dagelijks thuiswerken, vormen de grootste groep. In 2018 ging het om 2 miljoen mensen. Bijna 400 duizend deden het thuiswerk op vaste dagen in de week, terwijl ruim 1,6 miljoen dit niet op vaste dagen deed. Daarnaast werkten er 834 duizend mensen gewoonlijk thuis met de eigen woning als uitvalbasis, waar ook werkzaamheden worden verricht. Dit zijn

4) Thuiswerk en woon-werkverkeer worden in samenhang beschreven, het gaat hierbij niet om het verband tussen beide te verklaren.

bijvoorbeeld vertegenwoordigers die naar verschillende klanten gaan en de afspraken thuis voorbereiden. Tot slot is er de groep die gewoonlijk thuiswerkt. In 2018 waren dit 408 duizend personen. Dat zijn bijvoorbeeld de eerder genoemde huisartsen en tandartsen met een praktijk aan huis.

4.2.1 Thuiswerkers in Nederland van 15 tot 75 jaar

	2013	2018
	x 1 000	
Thuiswerkers	**2 848**	**3 254**
waarvan:		
thuiswerkers gewoonlijk thuis als uitvalsbasis	701	834
thuiswerkers gewoonlijk thuis	359	408
thuiswerkers incidenteel vaste dagen p.w.	278	392
thuiswerkers incidenteel niet op vaste dagen p.w.	1 510	1 620
Geen thuiswerker	**5 416**	**5 521**
Onbekend	3	0
Werkzame beroepsbevolking	**8 266**	**8 774**

Thuiswerkers zijn veel vaker hoog opgeleid dan niet-thuiswerkers. Van de thuiswerkers was 65 procent hoogopgeleid in 2018, van de niet-thuiswerkers was dit 24 procent. Daarnaast zijn thuiswerkers relatief vaak werkzaam als zelfstandige. Hierbij gaat het met name om degenen die gewoonlijk thuis werken. Verder komt naar voren dat thuiswerkers op dagen dat ze naar 'kantoor' gaan doorgaans een grotere afstand afleggen dan degenen die niet thuiswerken. De woon-werkafstand is met name hoog onder thuiswerkers die dit op vaste dagen in de week doen. Dit sluit aan bij het eerder genoemde onderzoek waaruit naar voren kwam dat thuiswerkers een gemiddeld langere reistijd aanvaarden op dagen dat ze wel naar 'kantoor' gaan.

4.2.2 Kenmerken van thuiswerkers, 15 tot 75 jaar, 2018

	Hoogopgeleid	Zelfstandige	Pendel >20 km[1)]
	%		
Thuiswerkers	**64,5**	**27,0**	**20,0**
waarvan:			
thuiswerkers gewoonlijk thuis als uitvalsbasis	59,1	41,2	0
thuiswerkers gewoonlijk thuis	57,8	65,1	0
thuiswerkers incidenteel vaste dagen p.w.	72,2	13,1	44,8
thuiswerkers incidenteel niet op vaste dagen p.w.	67,1	13,4	29,8
Geen thuiswerker	**24,0**	**9,3**	**14,9**
Totaal	**39,0**	**15,9**	**16,8**

1) Afstand in kilometers (hemelsbreed) tussen de woon- en werkgemeente op basis van x-/y-coördinaten

Het aandeel thuiswerkers loopt uiteen van 25 procent in Zuidoost-Drenthe tot 46 procent in het Gooi- en Vechtstreek (cijfers 2018). Ook in de provincie Utrecht en in Groot-Amsterdam is het aandeel thuiswerkers hoog, terwijl in Oost-Groningen maar 26 procent van de werkzame beroepsbevolking gewoonlijk of incidenteel thuiswerkt. Vooral in de Randstad is thuiswerken populair. Dit in tegenstelling tot Groningen, Friesland en Limburg waar het aandeel thuiswerkers relatief laag is. Uitzondering hier vormt 'Overig Groningen', waar de stad Groningen toe behoort. Hier wordt door 38 procent van de werkzame beroepsbevolking thuisgewerkt.

4.2.3 Aandeel thuiswerkers van 15 tot 75 jaar naar COROP-gebied, 2018

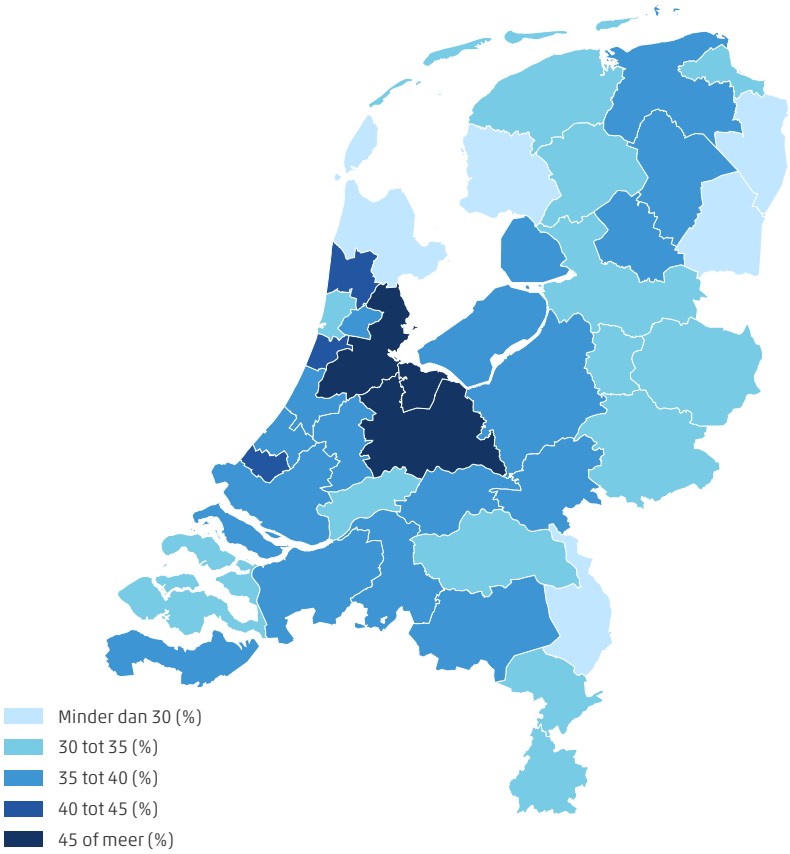

Reisduur het langst in de Randstad en Flevoland

In 2017 bedroeg de reisduur van woon- naar werkadres gemiddeld 28 minuten.[5)] Deze was het langst in de Agglomeratie 's-Gravenhage (36 minuten) en in Flevoland (35 minuten). In veel gebieden in de Randstad, zoals de Agglomeratie 's-Gravenhage, hebben mensen een bovengemiddeld lange reisduur naar het werk. De reisafstand van en naar het werk was echter voor deze gebieden meestal niet

5) Het gaat hier om een verplaatsing tussen woon- en werkadres (niet om de duur of afstand van de heen- én terugreis samen). De cijfers zijn samengesteld voor mensen met werk van minimaal 12 uur per werk. Het COROP-gebied is hierbij gebaseerd op de woonplaats.

langer dan gemiddeld. Een deel van de mensen uit Flevoland pendelt naar de Randstad. Voor hen is de reisafstand met 24 kilometer wel meer dan gemiddeld. De bovengemiddelde reisduur in de Randstad hangt samen met de drukte op de weg (zie de verkeersintensiteit verderop in dit hoofdstuk). Een uitzondering voor de Randstad is de Agglomeratie Haarlem waar de reisduur met 21 minuten het laagst was. Hier speelt mee dat mensen daar doorgaans relatief dicht bij het werk wonen. De gemiddelde reisafstand in de Agglomeratie Haarlem is maar 12 kilometer.

4.2.4 Reisduur (in minuten) van en naar het werkadres[1)], naar COROP-gebied[2)] 2017

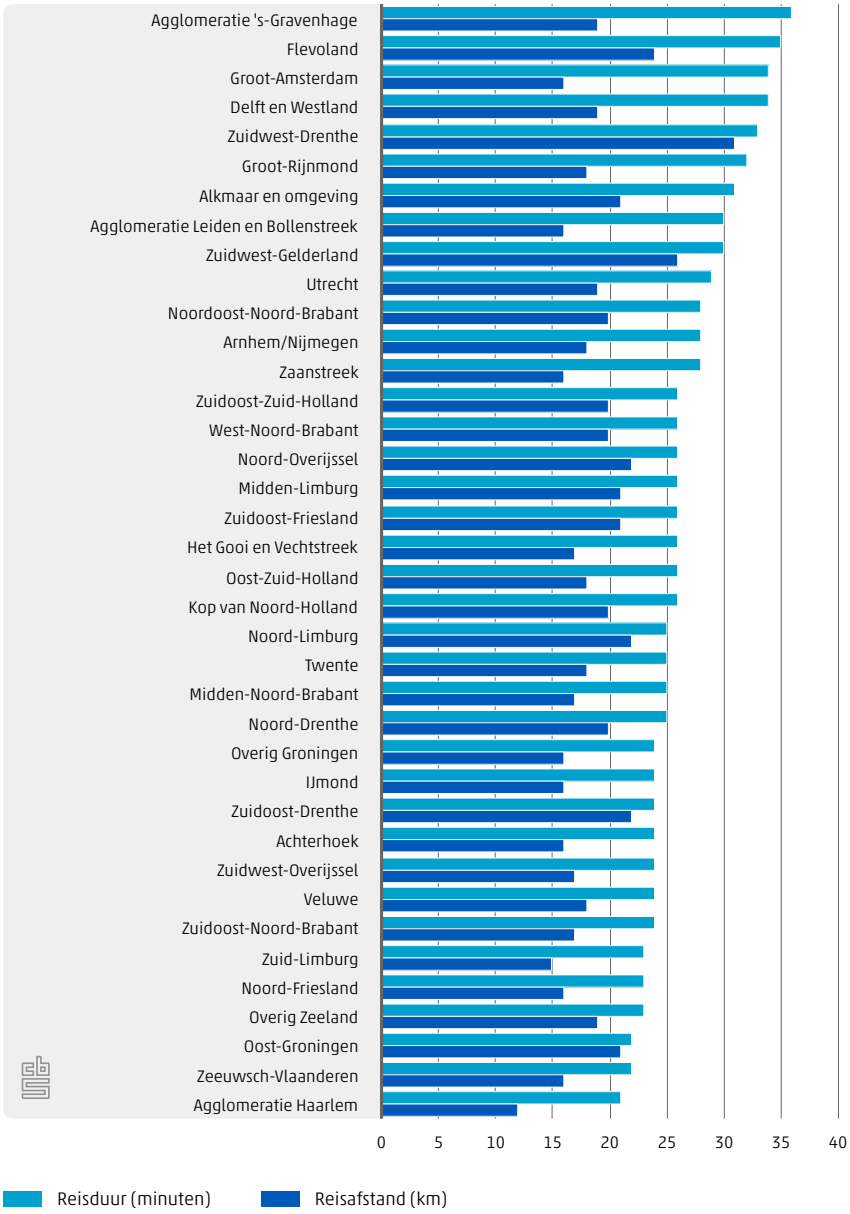

1) Reisduur en -afstand van mensen met werk van 12 uur of meer per week
2) Niet beschikbaar voor Delfzijl en omgeving en Zuidwest-Friesland vanwege te kleine aantallen

Tegenover de relatief lange reisduur in de Randstad en Flevoland staan Limburg, Groningen, Zeeland en Friesland waar de reisduur naar het werk doorgaans lager is. In veel regio's van deze provincies bedroeg deze in 2017 minder dan 25 minuten.

Ook veel regio's in Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant kennen een gemiddelde reisduur die lager is dan het gemiddelde van 28 minuten voor Nederland. Overigens kunnen er binnen provincies behoorlijke verschillen zijn in de reistijd naar het werk. Voor mensen die wonen in Zuidwest-Drenthe bedroeg deze bijvoorbeeld 33 minuten, terwijl mensen in Zuidoost- en Noord-Drenthe ongeveer 25 minuten nodig hebben om op het werk te komen. Hier is vooral de reisafstand van belang, die voor mensen van Zuidwest-Drenthe met gemiddeld 31 kilometer het hoogst is van Nederland. Bovendien is voor mensen in Noord-Drenthe de stad Groningen dichterbij.

Wordt in gebieden waar de reisduur hoog is ook meer thuisgewerkt? Met een spreidingsdiagram wordt inzichtelijk gemaakt in hoeverre beide samengaan (zie figuur 4.2.5). Hieruit komt naar voren dat er inderdaad een samenhang is tussen de reisduur en het aandeel thuiswerken in de regio (de correlatie is 0,48). Bovendien wordt duidelijk dat er uitzonderingen bestaan, zoals de Agglomeratie Haarlem. Ondanks dat de reisduur hier kort is, wordt er relatief veel thuisgewerkt.

4.2.5 Spreidingsdiagram reisduur (x-as) en thuiswerkers (y-as) naar COROP-gebied[1)]

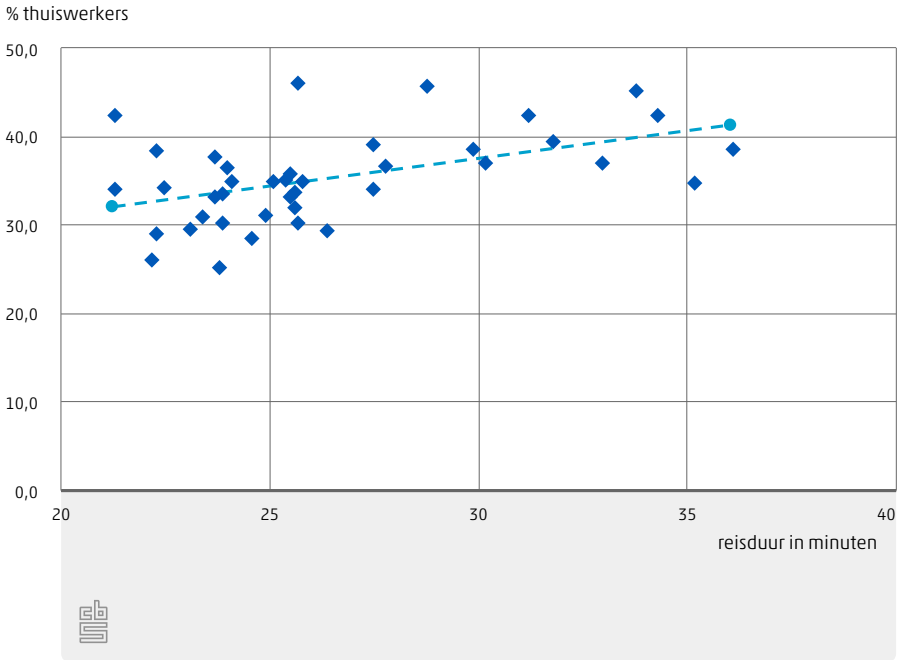

1) Reisduur van mensen met werk van 12 uur of meer per week. Niet beschikbaar voor Delfzijl en omgeving en Zuidwest-Friesland vanwege te kleine aantallen.

Verkeersintensiteit hoogst in Utrecht

Hoe druk het is op de weg kan worden bepaald aan de hand van gegevens over de verkeersintensiteit.[6)] Deze gaan over de verkeersintensiteit van individuele rijkswegen buiten de bebouwde kom. Het betreffen de A-wegen alsmede enkele/specifieke N-wegen die door Rijkswaterstaat 'de status' rijksweg hebben gekregen. De verkeersintensiteit is van belang omdat mag worden verwacht dat de reisduur naar het werk per regio mede wordt bepaald door de verkeersintensiteit.
De verkeersintensiteit kwam in 2017 gemiddeld voor Nederland uit op 2,3 duizend voertuigen per uur. Deze was veruit het hoogst in Utrecht, met bijna 4,4 duizend voertuigen per uur. Daarna volgen de Agglomeratie 's-Gravenhage, Groot-Amsterdam en Oost-Zuid-Holland. Ook hier zijn het vooral de gebieden in de Randstad die hoog 'scoren', wat ook mag worden verwacht aangezien deze gebieden tot de meest dichtbevolkte van Nederland behoren. Los van het vervoersmiddel dat mensen gebruiken naar het werk, sluit dit bijvoorbeeld aan bij het gegeven dat in de Agglomeratie 's-Gravenhage de reisafstand weliswaar kort is, maar de reisduur doorgaans hoog. De verkeersintensiteit is het laagst in Delfzijl en omgeving (0,3 duizend voertuigen per uur) en Zeeuws-Vlaanderen (0,5 duizend voertuigen per uur).

In veel gebieden in Nederland gaat een hoge verkeersintensiteit samen met een hoge mate van thuiswerken. De correlatie is zelfs nog een fractie hoger dan die met de reisduur (0,55 tegenover 0,48). Vooral in de Randstad gaat een hoge verkeersintensiteit samen met een hoog aandeel thuiswerkers. Zo kent Utrecht veel thuiswerkers en wordt ook in de Agglomeratie 's-Gravenhage en Groot-Amsterdam meer dan gemiddeld thuisgewerkt. Opnieuw zijn er weer uitzonderingen, zoals de Agglomeratie Haarlem. Zowel de reisduur- als afstand en de verkeersintensiteit is voor deze regio laag. Toch wordt in de beide gebieden meer dan gemiddeld thuisgewerkt. Andere factoren als onderwijsniveau en de bedrijfstak waarin wordt gewerkt – die later worden besproken – spelen hierin een rol.

6) Het CBS stelt deze cijfers samen op basis van gegevens van de Nationale Databank Wegverkeersgegevens (NDW).

4.2.6 Verkeersintensiteit* 2017, naar COROP-gebied[1)]

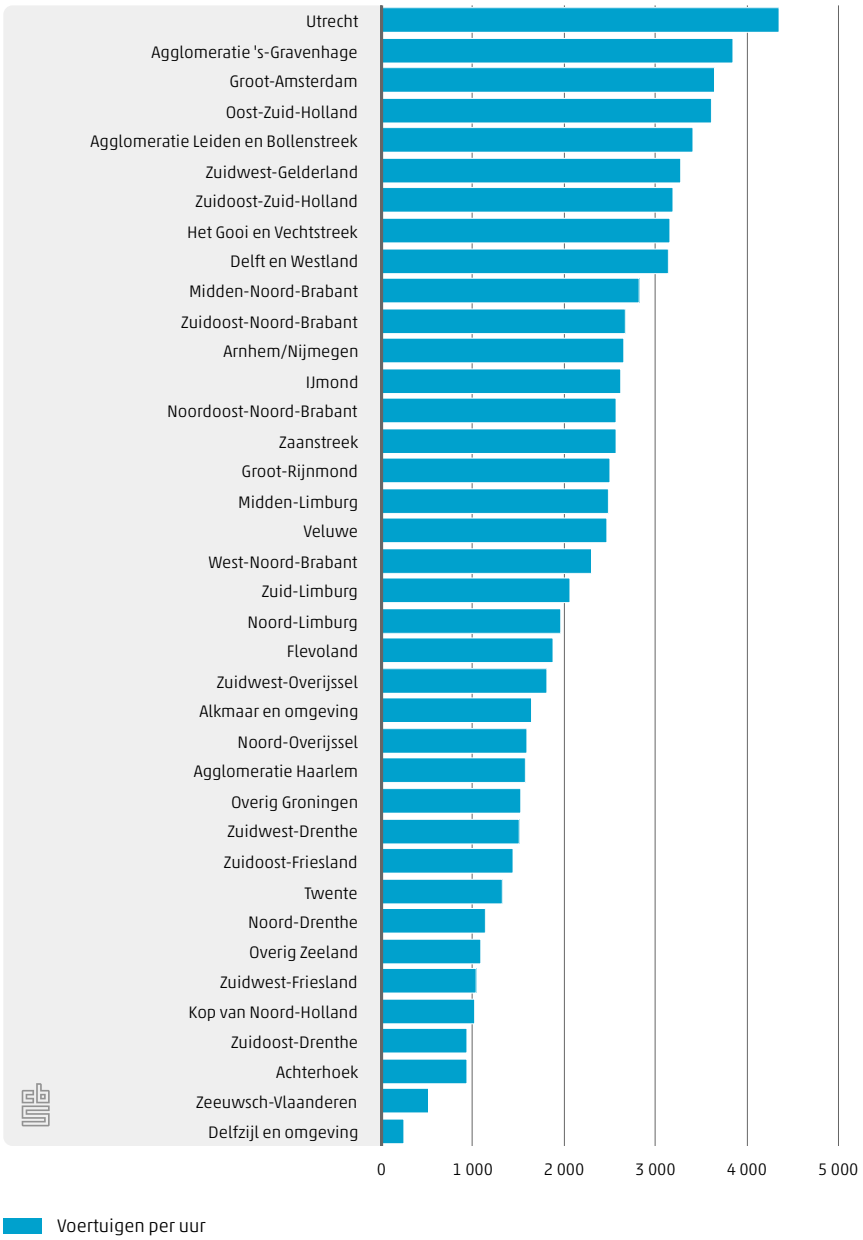

* voorlopige cijfers
1) Geen gegevens beschikbaar voor Oost-Groningen en Noord-Friesland

4.2.7 Spreidingsdiagram verkeersintensiteit (x-as) en thuiswerkers (y-as) naar COROP-gebied[1)]

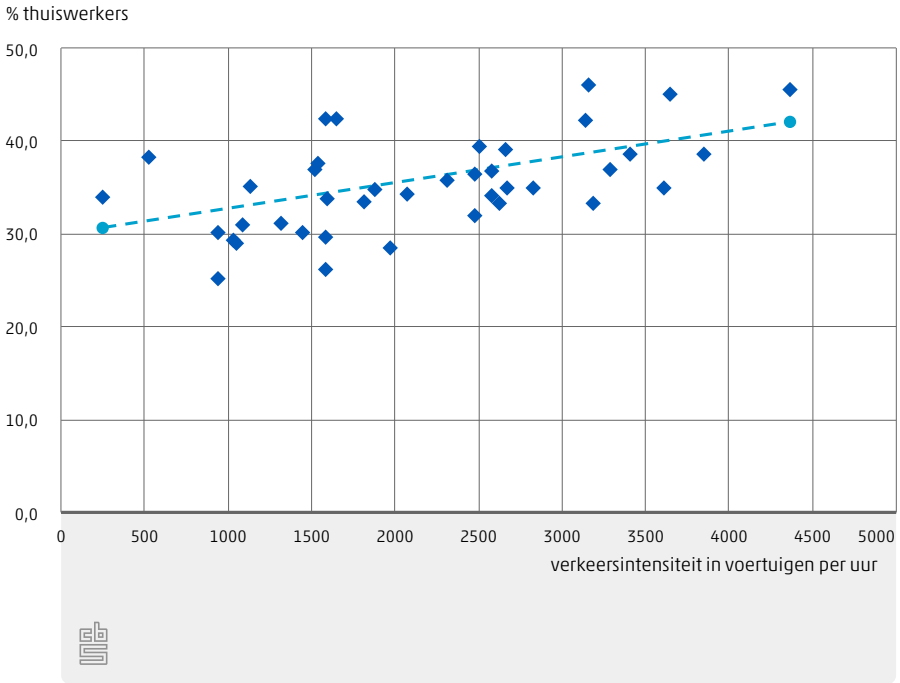

1) Geen gegevens over de verkeerintensiteit beschikbaar voor Oost-Groningen en Noord-Friesland.

Een uitzondering in de minder verkeersdrukke gebieden vormt Zeeuws-Vlaanderen. Deze regio kent een zeer lage verkeerintensiteit, terwijl het aandeel thuiswerkers er bovengemiddeld is. Hetzelfde geldt ook voor Delfzijl en Omgeving. Mensen in Delfzijl reizen gemiddeld verder voor het werk, bijvoorbeeld naar de stad Groningen, waar meer werkgelegenheid is. Die grotere reisafstand naar het werk gaat in dit geval dus samen met een hoger percentage thuiswerkers.

Hoe druk het is op de weg wordt mede bepaald door de vervoerswijze van mensen naar het werk. Gaan ze met de auto, het openbaar vervoer, de fiets of op een andere manier? In 2017 werden 54 procent van de verplaatsingen van en naar het werk gedaan met de auto (als bestuurder).[7)] Daarna is de fiets (25 procent) het meest gebruikte vervoermiddel, gevolgd door trein, bus en tram (10 procent) en een klein deel (4 procent) deed dit met de auto als passagier.

7) https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83500NED/table?dl=29842

Stedelijkheid blijkt een belangrijke factor te zijn de vervoerswijze naar het werk. In zeer stedelijke gebieden werd in 2017 minder gebruik gemaakt van de auto (als bestuurder), namelijk 37 procent. Hier gingen relatief veel mensen met het openbaar vervoer (19 procent) of de fiets (30 procent) naar 'kantoor'. In Noord-Holland werd het minst vaak de auto gebruikt. Daarna volgen Flevoland en Utrecht. Kortom, in meer stedelijke gebieden is niet zozeer de reisafstand hoog, maar wel de reisduur. Werkzame personen gaan hier vaker op andere wijze dan met de auto naar 'kantoor'. De fiets of het openbaar vervoer is dan een alternatief om bijvoorbeeld drukte op de weg te vermijden.

In minder stedelijke gebieden is daarentegen de auto het meest gangbare vervoermiddel om naar het werk te gaan. In niet stedelijke gebieden ging bijna 7 van de 10 werkenden met de auto (als bestuurder) naar het werk in 2017. Werkenden in Drenthe deden dit het vaakst. Verder is dit ook terug te zien in Gelderland, Overijssel en Noord-Brabant. Deze gebieden hebben meestal een gemiddelde reisduur en -afstand naar het werk en de verkeersintensiteit is meestal lager dan in de Randstad. In deze regio's wordt vaker dan gemiddeld de auto gebruikt om naar 'kantoor' te gaan.

4.2.8 Met de auto (als bestuurder) naar werkadres, 2017

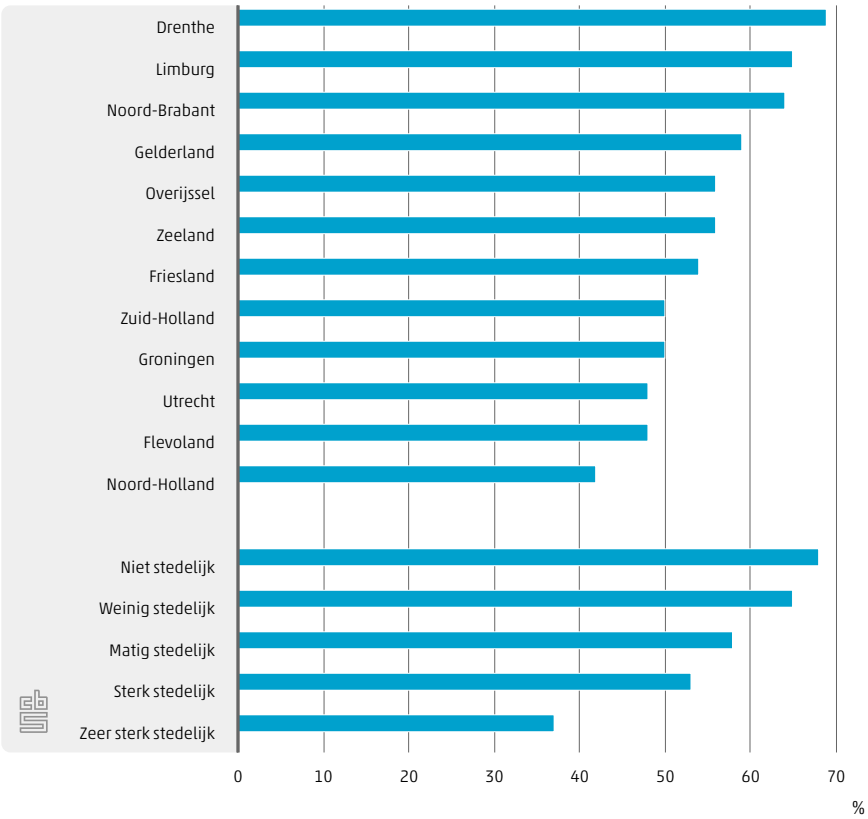

Hoogopgeleiden werken het vaakst thuis

Vooral hoogopgeleiden werken vaak thuis. Op regionaal niveau is er dan ook een grote samenhang tussen thuiswerk en onderwijsniveau (zie spreidingsdiagram figuur 4.2.9, correlatie = 0,79). In het Gooi- en Vechtstreek – waar het meest wordt thuisgewerkt – was het aandeel werkzame hoogopgeleiden met 43 procent ruim boven het gemiddelde. Hetzelfde geldt voor Utrecht en Groot-Amsterdam die relatief veel hoogopgeleiden kennen. Eerder was al aangegeven dat de reisduur en verkeersintensiteit in veel van de gebieden in de Randstad hoog was. Thuiswerken kan dan een uitkomst zijn en gaat in deze gebieden dan vaak ook samen, als het werk zich hiervoor leent. Blijkbaar leent het werk dat hoogopgeleiden uitvoeren zich goed om thuis te werken. Dat laatste is goed zichtbaar in de Agglomeratie Haarlem. De regio kent ondanks een lage reisduur naar het werk en een lage

verkeersintensiteit veel thuiswerkers. De helft van de mensen daar met betaald werk was in 2018 hoogopgeleid. Dat is ver boven het gemiddelde voor Nederland.

Ook in de gebieden binnen Drenthe doet zich iets vergelijkbaars voor. Zowel de mensen in Zuid-Oost-Drenthe als Noord-Drenthe hebben een relatief korte reisafstand naar het werk (25 kilometer). Dit terwijl in Noord-Drenthe veel vaker wordt thuisgewerkt. De laatste regio kent dan ook meer werkenden die hoogopgeleid zijn (35 procent) dan Zuid-Oost-Drenthe (23 procent). Interessant hierbij is de regio Zuid-West-Drenthe die in aandeel hoogopgeleiden hier tussen in zit (30 procent), maar waar binnen Drenthe het vaakst wordt thuisgewerkt. In deze regio is echter de reisafstand het hoogste van heel Nederland. Ook in Delfzijl en Omgeving en Zeeuws-Vlaanderen is de reisafstand hoog en het aandeel hoogopgeleiden juist niet (25 procent en 27 procent), maar wordt er toch relatief vaak thuisgewerkt.

4.2.9 Spreidingsdiagram thuiswerkers (x-as) en hoogopgeleiden (y-as) naar COROP-gebied, 2018

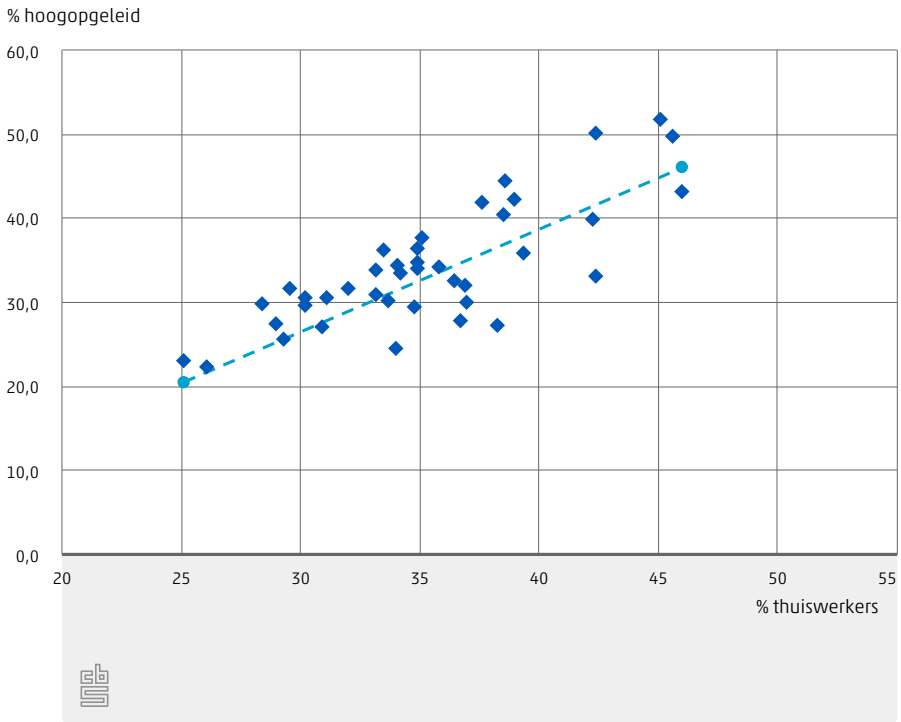

Welk werk leent zich voor thuiswerk?

In de bedrijfstak 'Informatie en communicatie' wordt het vaakst thuisgewerkt. Van de mensen die werkzaam zijn in deze bedrijfstak was 68 procent thuiswerker in 2018. Bij informatie en communicatie wordt in het werk de computer veelvuldig gebruikt. Daarnaast wordt in de bedrijfstakken, 'Onderwijs' en 'Financiële dienstverlening' vaak thuisgewerkt. Verder is het aandeel thuiswerkers laag voor bedrijfstakken waar werknemers op de werkplek moeten zijn omdat ze machines bedienen of met mensen werken. Naast de 'Horeca' gaat het om 'Landbouw en visserij', 'Handel' 'Vervoer en opslag en 'Industrie', maar ook de 'Bouw' en de 'Zorg'.

Om te kunnen thuiswerken dient er in ieder geval aan twee voorwaarden te worden voldaan. Al genoemd is dat de soort werkzaamheden, zoals computergebruik, zich goed lenen voor thuiswerk. Daarnaast dient de werkgever de werknemers de mogelijkheid te bieden om thuis te werken (telewerken). Een indicatie voor dit laatste is dat werknemers (incidenteel) thuis verbinding maken met het netwerk van het bedrijf. Dit geeft ook een indicatie van in welke bedrijfstakken vooral werkzaamheden worden verricht met de computer. In figuur 4.2.10 is per bedrijfstak het aandeel werknemers weergegeven dat verbinding met het netwerk van het bedrijf kan maken. Daarbij 'scoren' de bedrijfstakken met relatief veel thuiswerkers doorgaans ook hoog op verbinding maken met het netwerk van het bedrijf.
Dat laatste is met uitzondering van mensen die werken in het onderwijs. Dat dit aandeel hier wat lager is, komt waarschijnlijk doordat leraren thuis lessen voorbereiden of nakijkwerk verrichten. Daarvoor is het meestal niet nodig om op het netwerk in te loggen. Kortom, in bedrijfstakken waarin veel wordt thuisgewerkt, wordt veel met de computer gewerkt en is dit door de werkgever ook meestal mogelijk gemaakt.

4.2.10 Thuiswerkers[1] en werken via thuisverbinding netwerk bedrijf[2] naar bedrijfstak, 2018

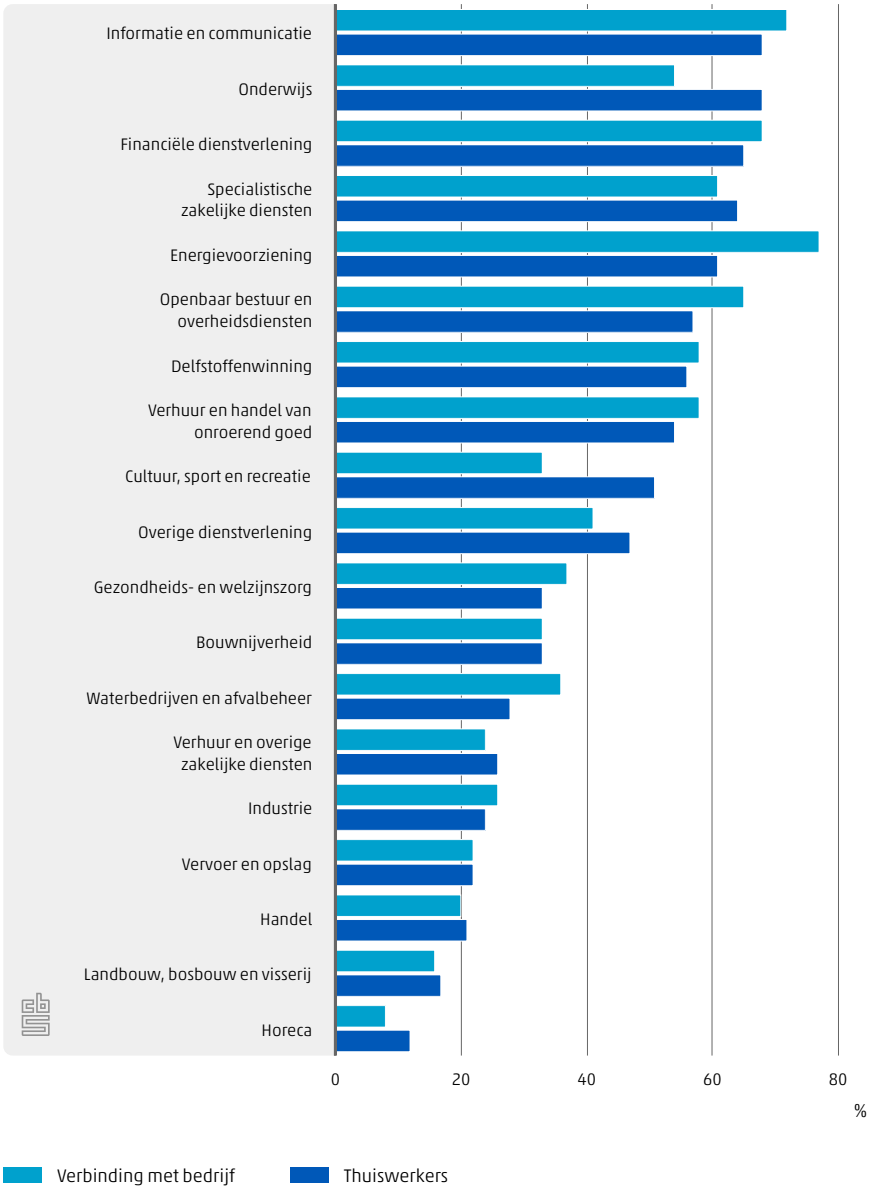

1) Thuiswerkers: Aandeel gewoonlijk en incidenteel thuiswerkers (EBB), voorlopige cijfers
2) Verbinding netwerk: Aandeel dat incidenteel vanuit huis werkt via verbinding met netwerk van het bedrijf (NEA)

De bedrijfstakken zijn echter niet gelijk verdeeld over de regio's in Nederland. Dat geldt bijvoorbeeld voor de 'Financiële dienstverlening'.[8] Veel banken, pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen zijn te vinden in de regio's Amsterdam, Utrecht en omgeving. Daarnaast bevinden de ministeries zich in Den Haag. In deze regio is de bedrijfstak 'Openbaar bestuur en overheidsdiensten' dan ook oververtegenwoordigd. Deze bedrijfstak kent relatief veel thuiswerkers en hoogopgeleiden. De verdeling van bedrijfstakken draagt dan ook bij aan regionale verschillen in thuiswerkers. Figuur 4.2.11 geeft dit aan, waarbij per regio is vermeld welk aandeel de vijf bedrijfstakken met het hoogste aandeel thuiswerkers (≥60 procent) innemen in de totale werkgelegenheid. In 2018 maakten deze bedrijfstakken 28 procent uit van de totale werkgelegenheid in Groot-Amsterdam. Deze regio 'scoorde' hiermee het hoogst. Verder was dit aandeel ook in veel gebieden van de Randstad hoog. Dit in tegenstelling tot Oost-Groningen, Zuid-Oost-Drenthe en Noord-Limburg, waar deze vijf bedrijfstakken nog geen 12 procent van de totale werkgelegenheid innemen. Het aandeel dat deze bedrijfstakken innemen in de totale werkgelegenheid correleert zeer sterk met het aandeel thuiswerkers in de regio (0,84).

8) https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2018/51/de-regionale-economie-2017

4.2.11 Vijf bedrijfstakken waarin veel wordt thuisgewerkt[1)], naar COROP-gebied, 2018*

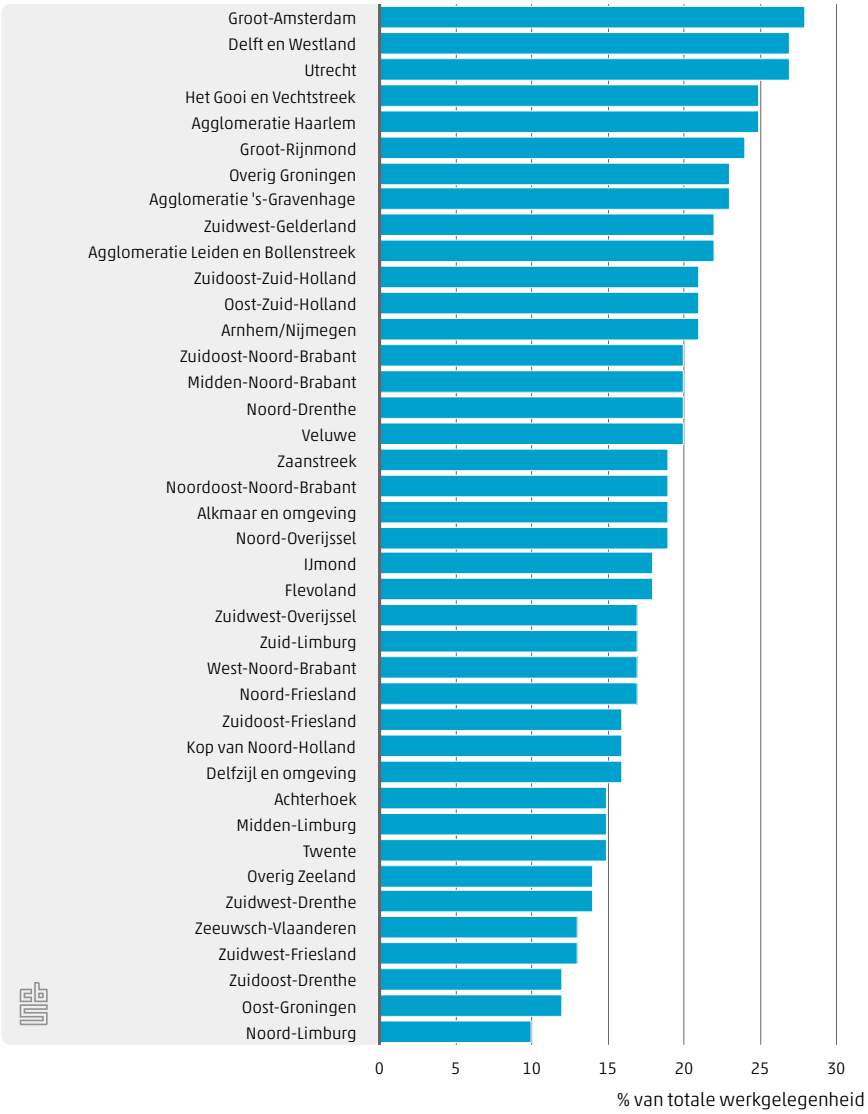

1) Werkzame personen uit bedrijfstakken waarvan het aandeel thuiswerken groter is dan 60 procent
* voorlopige cijfers

4.3 Conclusie

54 procent van de verplaatsingen van en naar het werk werden in 2017 gedaan met de auto (als bestuurder). In samenhang met de groei van de bevolking en het aantal werkenden nam de verkeersintensiteit de afgelopen jaren alsmaar toe. Gemiddeld hadden Nederlanders daarbij 28 minuten nodig om naar het werk te komen. Thuiswerken kan een rol spelen in het verminderen van de verkeersdrukte en de reistijd. In 2018 werkte 3,3 miljoen van de 8,7 miljoen werkenden steevast of incidenteel thuis. Regionaal gezien is er een verband tussen thuiswerken en de tijd die het vergt om naar het werk te komen: het aandeel thuiswerkers correleert met de reistijd en zelfs nog iets meer met de verkeersintensiteit.

Factoren die van invloed zijn op de mogelijkheid tot thuiswerken correleren echter sterker met het aandeel thuiswerkers. Hoogopgeleiden hebben bijvoorbeeld vaker banen die niet direct gerelateerd zijn aan de omgang met mens of machine, een van de voorwaarden voor thuiswerk. Ook leent de ene bedrijfstak, zoals de financiële dienstverlening, zich beter voor thuiswerk dan de andere, zoals de horeca.

Het aandeel thuiswerkers varieert regionaal van 25 tot 46 procent. Het gangbaarst is thuiswerken in de Randstad en in stedelijke gebieden daarbuiten. Niet alleen is de verkeersdrukte hier hoog, ook wordt er vaker voldaan aan de voorwaarden voor thuiswerk. Zo wonen en werken er relatief veel hoogopgeleiden en zijn de bedrijfstakken waarin veel wordt thuisgewerkt er sterk vertegenwoordigd. In de omgeving Haarlem is bijvoorbeeld het aandeel hoogopgeleiden relatief hoog en is er een bedrijfsstructuur waarbij veel wordt thuisgewerkt. De verkeersintensiteit ligt hier aanmerkelijk lager dan elders in het westen.

Regio's waar gegeven de omstandigheden veel wordt thuisgewerkt zijn Zeeuws-Vlaanderen, de omgeving Delfzijl en Zuidwest-Drenthe. Hier speelt een relatief grote gemiddelde afstand tot het werk. Ondanks een lage verkeersintensiteit is het hier blijkbaar toch aantrekkelijk om thuis te werken. Omgekeerd wordt er relatief weinig thuisgewerkt in Flevoland. De verkeersintensiteit in Flevoland is weliswaar niet hoog, maar vanwege de gerichtheid op de Randstand hebben Flevolanders toch een hoge gemiddelde reisduur.

4.4 Toelichting

Enquête Beroepsbevolking (EBB)

Informatie over thuiswerkers is gebaseerd op gegevens van de Enquête Beroepsbevolking (EBB).
Op basis van de EBB zijn jaarcijfers samengesteld over thuiswerkers. Het gaat om personen van 15 tot 75 jaar met betaald werk die hiervoor zijn ingedeeld in gewoonlijk, incidenteel of niet thuiswerken. Personen die gewoonlijk thuiswerken zijn verder onderverdeeld in degenen die de eigen woning wel en degenen die de eigen woning niet als uitvalbasis gebruiken. Personen die incidenteel thuiswerken zijn verder onderverdeeld in degenen die dit op vaste dagen doen en degenen die hier geen vaste dag voor hebben. De cijfers over thuiswerkers zijn beschikbaar voor de jaren 2013–2018.

Daarnaast zijn de gegevens in deze bijdrage over hoogopgeleiden, zelfstandigen, bedrijfstak en pendel afkomstig van de EBB. Meer informatie over de EBB is hier te vinden.

Onderzoek Verplaatsingen in Nederland (OViN)

De reisduur van mensen van en naar werkadres is gebaseerd op gegevens van het Onderzoek Verplaatsingen in Nederland (OViN). Dit onderzoek geeft informatie over het verplaatsingsgedrag van de Nederlandse bevolking (exclusief tehuisbewoners) op Nederlands grondgebied. Bij de reisduur gaat het om de gemiddelde reisduur per inwoner van Nederland per dag.
De reisafstand betreft het gemiddelde aantal kilometers dat een inwoner van Nederland op een dag aflegt binnen Nederland. Bij de reisduur- en afstand van en naar het werk gaat het om een enkele verplaatsing van en naar het werk (niet de heen én terugreis samen). Deze wordt in dit hoofdstuk beschreven van mensen met werk van meer dan twaalf uur per week. Hierdoor worden vooral kleine banen waarin veel scholieren en studenten werkzaam zijn buiten beschouwing gelaten. Voor scholieren en studenten is dit werk vaak een bijbaan, en is hun voornaamste bezigheid het volgen van onderwijs.

Daarnaast is ook de vervoerswijze van en naar werkadres aan de hand van gegevens van OViN bepaald. Meer informatie over OViN is hier te vinden.

Verkeersintensiteit rijkswegen

Verkeersintensiteit is het gemiddeld aantal gepasseerde motorvoertuigen per tijdseenheid op een (vast) meetpunt. Deze is bepaald voor rijkswegen in Nederland. Dit zijn wegen in beheer en onderhoud van Rijkswaterstaat. Het betreffen de A-wegen alsmede enkele specifieke N-wegen die door Rijkswaterstaat de 'status rijksweg' hebben gekregen. Het meetpunt is een vaste locatie op een weg waar 365 dagen per jaar en 24 uur per dag (Nederlandse en buitenlandse) gepasseerde motorvoertuigen elektronisch geteld worden. De data worden opgeslagen in de Nationale Databank Wegverkeersgegevens (in het zogenaamde NDW-bestand).

De cijfers over verkeersintensiteit zijn voorlopig. Meer informatie over verkeersintensiteit en de onderzoeksmethode is hier te vinden.

Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA)

Informatie over telewerken is afkomstig uit de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA). Daarin is gevraagd of men wel eens werkt vanuit huis of een andere locatie buiten bedrijf, via een verbinding met het netwerk van uw bedrijf. Hierbij gaat het om werknemers, ongeacht het aantal uren dat ze werken per week.

Meer informatie over de NEA is hier te vinden.

5. Veranderingen in de winkelstraat

In het afgelopen decennium is het aanzien van de detailhandel aanzienlijk veranderd. De opkomst van online winkelen en een relatief zwak economisch tij hebben sporen achtergelaten in de winkelstraat. Het aantal winkels is afgenomen, grotere ketens zijn failliet gegaan en het aantal webwinkels is verdrievoudigd. Dit hoofdstuk beschrijft hoe de effecten van deze ontwikkelingen in de periode 2010–2019 per regio verschillen.

5.1 Online winkelen wordt steeds gewoner

Consumenten kopen steeds vaker en meer via internet. Het aandeel Nederlanders dat online aankopen (e-shoppen) doet, is verder gestegen. In 2019 kocht 79 procent van de Nederlanders van 12 jaar of ouder iets via internet, in 2012 was dat 64 procent. Onder online winkelen vallen aankopen via een internetbrowser of een app. Van de 11,5 miljoen online shoppers in 2019 deden 9,5 miljoen in de afgelopen drie maanden een aankoop online. Het aantal recente e-shoppers is de laatste jaren ook sterk toegenomen, van 46 procent in 2012 naar 64 procent in 2019.
Niet alleen het aandeel Nederlanders dat online aankopen doet is toegenomen, ook de frequentie en waarde van aankopen steeg de laatste jaren. In 2019 kocht bijna een kwart drie, vier of vijf keer iets online in de afgelopen drie maanden voorafgaand aan het onderzoek, 10 procent deed dit zes tot tien keer en 9 procent kocht vaker dan tien keer iets online. Het bedrag dat in de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek aan online aankopen is besteed, ligt vaak tussen 100 en 500 euro. Ruim een kwart van de Nederlanders deed gedurende die periode aankopen in die prijsklasse. In 2012 was dat 19 procent. In 2019 heeft ruim 5 procent van de Nederlanders voor duizend euro of meer online aangeschaft. In 2012 was dat 3 procent.
Daarnaast doen steeds meer mensen weleens een aankoop bij een buitenlandse webwinkel. In 2019 heeft 30 procent van de Nederlanders via internet iets aangekocht in een ander EU-land. Een kwart heeft digitaal gewinkeld buiten de EU. In 2012 lagen deze percentages nog rond de 10 procent.

5.1.1 Online winkelen

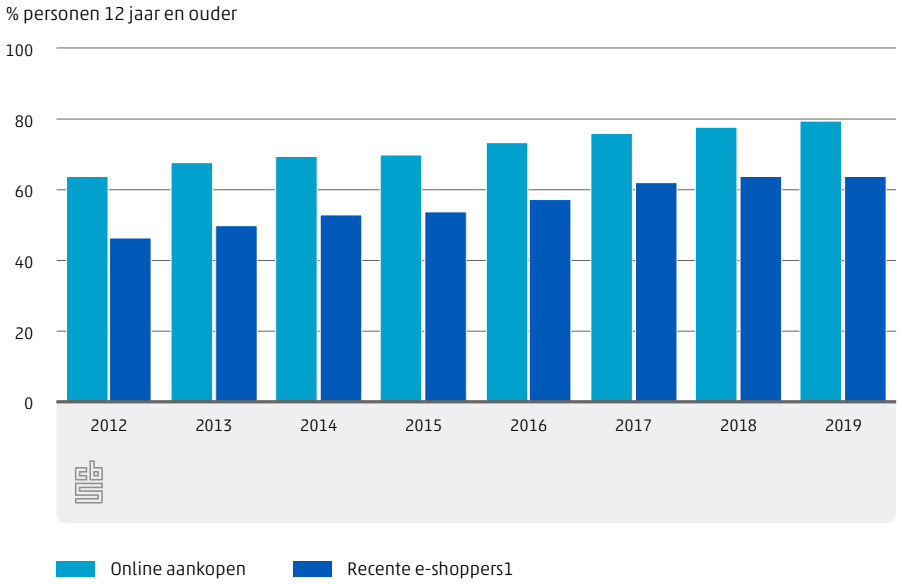

1) In de drie maanden voorafgaand aan het onderzoek online aankopen gedaan

In 2019 kochten online shoppers het vaakst kleding of sportartikelen (55 procent). In 2012 kocht 31 procent van de Nederlanders dit minimaal een keer via het web. Ook huishoudelijke goederen en apparaten en elektronische apparaten en soft-/hardware werden in 2019 door meer mensen via internet gekocht dan in 2012. Het digitaal kopen van levensmiddelen, cosmetica en schoonmaakspullen is aanzienlijk in populariteit toegenomen. In 2012 kocht slechts 7 procent van de bevolking deze goederen weleens online, in 2019 is dit toegenomen tot ruim 30 procent.

5.1.2 Online winkelen, soort aankoop

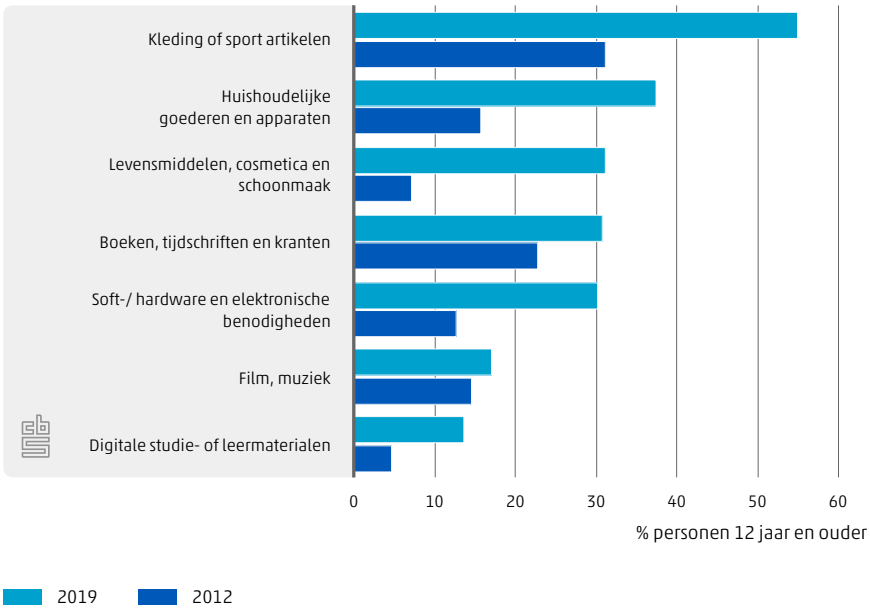

Zo'n 2,2 miljoen Nederlanders gaven in 2019 aan in het jaar voorafgaande aan het onderzoek géén online aankopen gedaan te hebben. 80 procent gaf als belangrijkste reden op dat ze liever een winkel bezoeken, bijvoorbeeld om het product in het echt te zien. Bijna drie op de tien waren bezorgd over de veiligheid en privacy en wilden geen creditcard- of persoonlijke gegevens afgeven. Ruim een kwart zei niet te weten hoe het moet.

5.2 Bedrijven halen steeds meer omzet via e-commerce

Bedrijven hebben steeds vaker een webshop en behalen steeds meer omzet uit de online verkoop. Dit geldt niet alleen voor bedrijven in de detailhandel. Ook de groothandel en industrie kunnen via internet hun producten direct aan de consument verkopen en doen dit ook steeds vaker.
In de groothandel heeft ondertussen 1 op de 3 bedrijven de mogelijkheid om te verkopen via een website of app. De online verkoop aan Nederlandse consumenten was in 2017 goed voor circa een vijfde van de totale online omzet in de groothandel.

Dit aandeel was in 2013 nog 16 procent. Ook bedrijven in de industrie weten steeds vaker direct aan consumenten te verkopen.
Ook in de detailhandel is het aantal bedrijven dat verkoopt via een website toegenomen. Het gaat hier zowel om bedrijven die getypeerd zijn als webwinkels, als detaillisten die zowel een fysieke winkel als een webshop hebben, de zogeheten multi-channelers. In 2017 had meer dan de helft van de bedrijven in de detailhandel online verkoop, in 2013 was dit ruim een derde. Voor detaillisten geeft online verkoop de mogelijkheid om ook aan het buitenland te verkopen. In 2017 werd 10 procent van de online omzet uit het buitenland gehaald.
De omzet van de detailhandel is in de periode 2010–2019 met ongeveer 13 procent toegenomen. De online omzet van multi-channelers, de omzet van de postorders en webwinkels en de Nederlandse bestedingen bij buitenlandse webwinkels nam veel sterker toe dan de omzet van de totale detailhandel. De online-omzet van Nederlandse multi-channelers is in de periode 2014–2019 meer dan verdubbeld. De (totale) omzet bij postorderbedrijven en webwinkels is in de periode 2010–2019 bijna verdrievoudigd.
In de eerste helft van 2019 gaven Nederlandse consumenten 890 miljoen euro uit bij buitenlandse webwinkels in de Europese Unie. In heel 2014 werd voor ruim 690 miljoen euro bij Europese webwinkels gekocht. Het gaat bij de omzet van Europese webwinkels om online-aankopen van Nederlandse consumenten bij bedrijven in de EU die buiten Nederland zijn gevestigd. De aankopen van Nederlanders bij Europese webwinkels vormen wel een relatief klein deel van de consumptieve bestedingen. In 2018 ging het om nog geen 2 procent van de totale Nederlandse detailhandelsomzet. Het verschil tussen Nederlandse en buitenlandse webwinkels is voor een consument niet altijd goed te zien. Webwinkels zijn veelal in meerdere talen opgemaakt en buitenlandse webwinkels kunnen een Nederlandse versie hebben.

5.2.1 Omzet online en offline winkelen

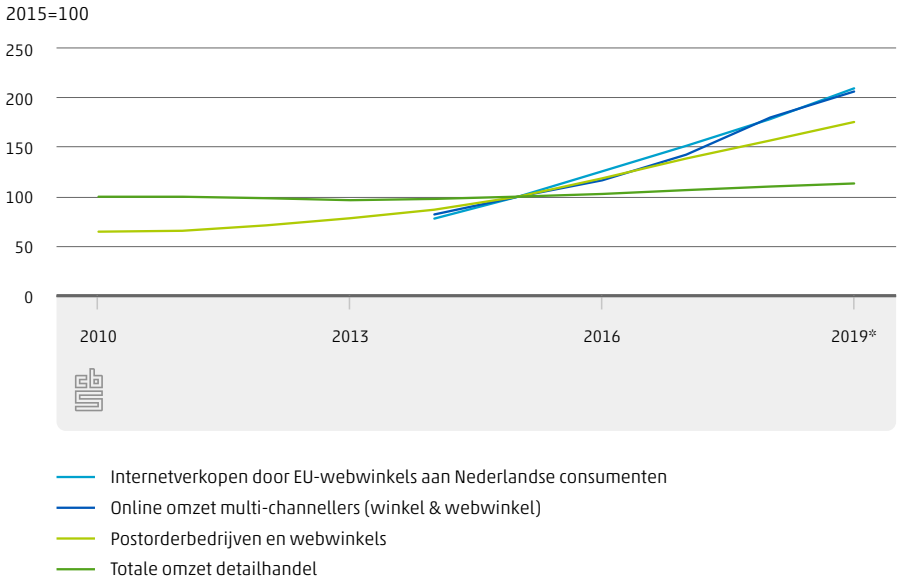

* op basis van j.o.j. groei eerste halfjaar 2019

5.3 Minder winkels, meer webshops

Mede door de opkomst van het online winkelen is het aanzien van de winkelstraat verandert. Sinds 2010 is het aantal fysieke winkels met ruim 11 procent afgenomen. Per 1 januari 2019 telde Nederland bijna 86 duizend winkelvestigingen. In 2010 waren dat er nog ruim 97 duizend.

Voor het bepalen van het aantal 'fysieke winkels' in Nederland zijn van het totaal aantal vestigingen in de detailhandel de vestigingen van een aantal onderdelen afgetrokken: tankstations en apotheken telt het CBS doorgaans niet mee in de publicaties over de detailhandel. Daarnaast zijn voor het bepalen van het aantal fysieke winkels ook enkele vormen van detailhandel die niet plaatsvinden in een winkel uitgesloten: de markthandel, colportage en straathandel en de postorderbedrijven en webwinkels.
Onder 'voeding' vallen de supermarkten en de voedingsspeciaalzaken. Alle andere soorten detailhandel vallen onder non-food.

Het zijn non-food winkels die zijn verdwenen, van de 78 duizend vestigingen in 2010 waren er begin 2019 nog 67 duizend over (–15 procent). Het aantal supermarkten nam in deze periode toe, het aantal voedingsspeciaalzaken (zoals bakkers, slagers en de groenteboer) is min of meer gelijk aan 2010.

5.3.1 Fysieke winkelvestigingen

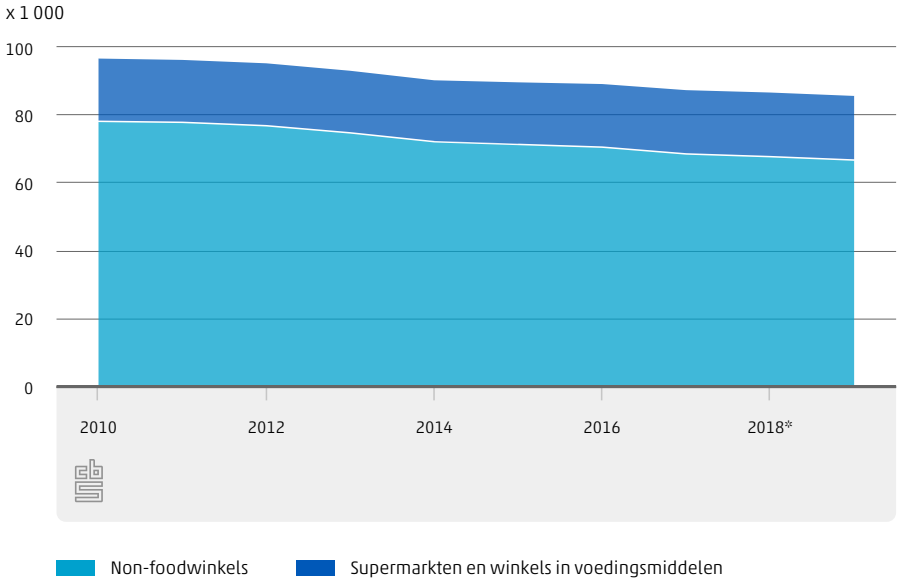

* voorlopige cijfers

Landelijk verdween 11 procent van het aantal fysieke winkels in de periode 2010–2019. In alle COROP-gebieden nam het aantal vestigingen af. In 22 van de 40 gebieden was de afname groter dan het landelijk gemiddelde; in 10 daarvan nam het aantal winkels met meer dan 15 procent af. Deze gebieden liggen vooral aan de rand van Nederland. In 16 COROP-gebieden verdween tot 10 procent van de winkels.

5.3.2 Fysieke winkelvestigingen naar COROP-gebied[1)], 2019 t.o.v. 2010

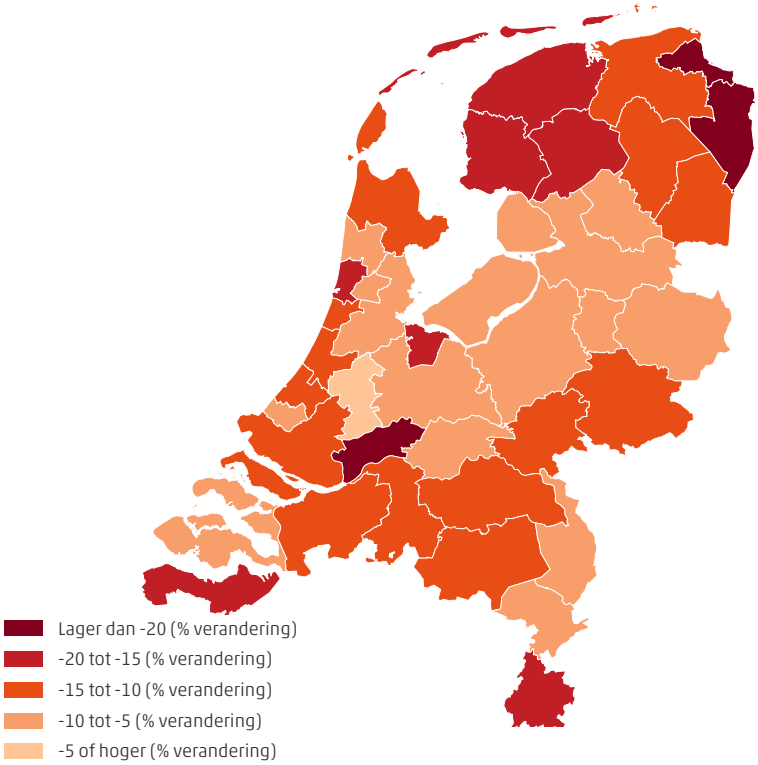

1) Gemeentelijke herindelingen in deze periode gaan soms over de grenzen van COROP-gebieden heen. Dit speelt vooral in Friesland, daarom is voor de 3 COROP-gebieden in Friesland het cijfer van de provincie ingezet. Ook in Groningen en Zuidoost-Zuid-Holland speelt dit, maar in mindere mate.

Niet alleen zijn er in 2019 minder winkels dan in 2010, de Nederlandse bevolking is in deze periode met ruim 700 duizend personen gegroeid. De winkeldichtheid, het aantal winkels per duizend inwoners, is dan ook afgenomen van 6 in 2010 naar 5 winkels per duizend inwoners in 2019. In alle COROP-gebieden nam de winkeldichtheid af. In enkele gebieden kromp de bevolking en is de afname in winkeldichtheid relatief kleiner dan de afname van het aantal vestigingen. In gebieden met bevolkingsgroei is de afname in winkeldichtheid juist groter. De hoogste winkeldichtheid is in Zeeuwsch-Vlaanderen met bijna 7 winkels per duizend inwoners. In 2010 was dit nog 8. In Flevoland is de winkeldichtheid het laagst, met nog geen 4 winkels per duizend inwoners.

5.3.3 Aantal winkels per duizend inwoners naar COROP-gebied, 2010 en 2019

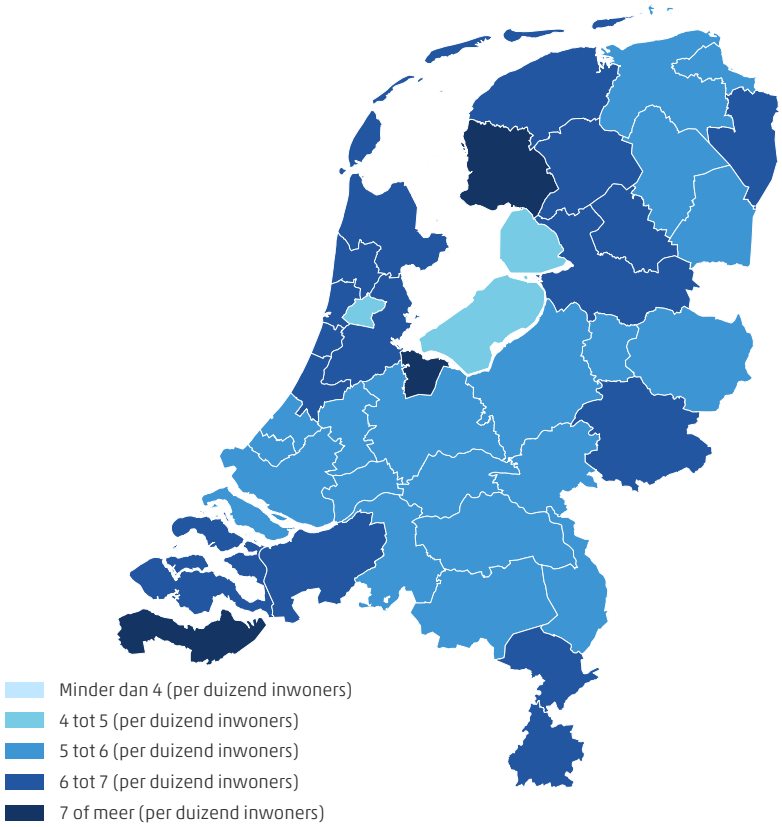

Tegenover het verdwijnen van de fysieke winkels staat de groei in het aantal webwinkels. In 2010 waren er 12,5 duizend postorderbedrijven en webwinkels. In 2019 was dit aantal meer dan verdrievoudigd tot 40 duizend. Het gaat hier om vestigingen van bedrijven die getypeerd zijn als webwinkel. Doorgaans zitten hier geen fysieke winkels bij, een enkele uitzondering daargelaten (zogeheten pop-up stores van webwinkels gevestigd op hetzelfde adres als de webwinkel).
De webwinkels van bestaande winkeliers kunnen hieronder vallen, wanneer ze op een ander adres gevestigd zijn dan de fysieke winkel. Het kan ook zo zijn dat grotere ketens hun webwinkel als apart dochterbedrijf (met vestigingen) oprichten. Webwinkels ingeschreven bij hetzelfde adres als de fysieke winkel worden niet apart geteld.

In de krimpregio's in Noordoost Nederland nam het aantal webwinkels minder sterk toe. Vooral in de Randstad en Zuid Limburg kwamen er veel webwinkels bij.

5.3.4 Webwinkels naar COROP-gebied, 2019 t.o.v. 2010

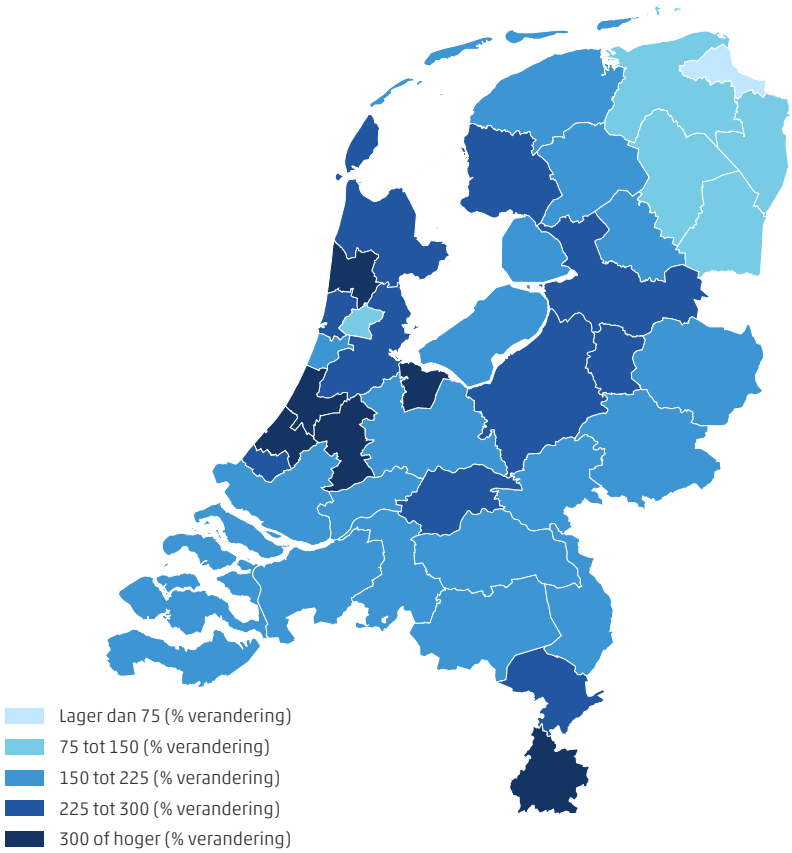

5.4 Meer supermarkten, minder speciaalzaken in de buurt

Het aantal supermarkten is toegenomen in de periode 2010–2019. De gemiddelde afstand over de weg van het woonadres naar de dichtsbijzijnde grote supermarkt (meer dan 150 m^2 winkeloppervlak) was 900 meter in 2018, evenver als in 2010. Het aantal grote supermarkten binnen 5 kilometer van huis nam toe van 19 naar 22.

In de meer landelijke provincies is de gemiddelde afstand en aantal supermarkten lager, in de meer verstedelijkte provincies groter. Het aantal grote supermarkten binnen 5 kilometer van huis was in 2018 in nagenoeg alle provincies hoger dan in 2010, alleen in Zeeland en Limburg niet.

5.4.1 Gemiddeld aantal grote supermarkten binnen 5 km van woonadres

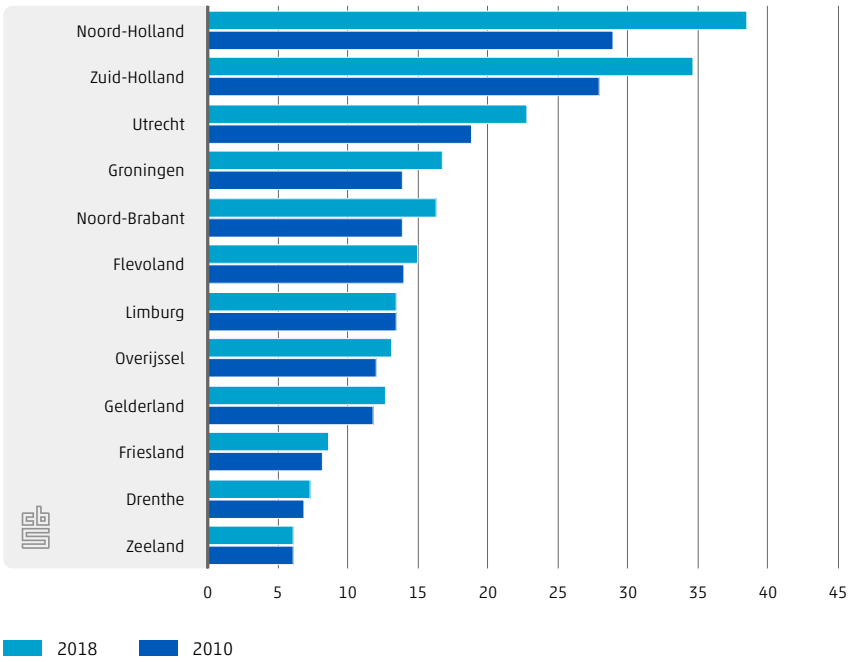

Ook de gemiddelde afstand tot overige winkels voor dagelijkse levensmiddelen, de speciaalzaken, veranderde met 800 meter niet. Wel was het gemiddeld aantal winkels binnen 5 kilometer van het woonadres in 2018 met 110 iets lager dan in 2010 (114). In alle provincies, behalve Friesland, was dit aantal in 2018 lager dan in 2010. In Noord-Holland zijn binnen 5 kilometer van huis gemiddeld bijna 10 keer zoveel speciaalzaken te vinden dan in Zeeland.

5.4.2 Gemiddeld aantal overige winkels voor dagelijkse levensmiddelen binnen 5 km van woonadres

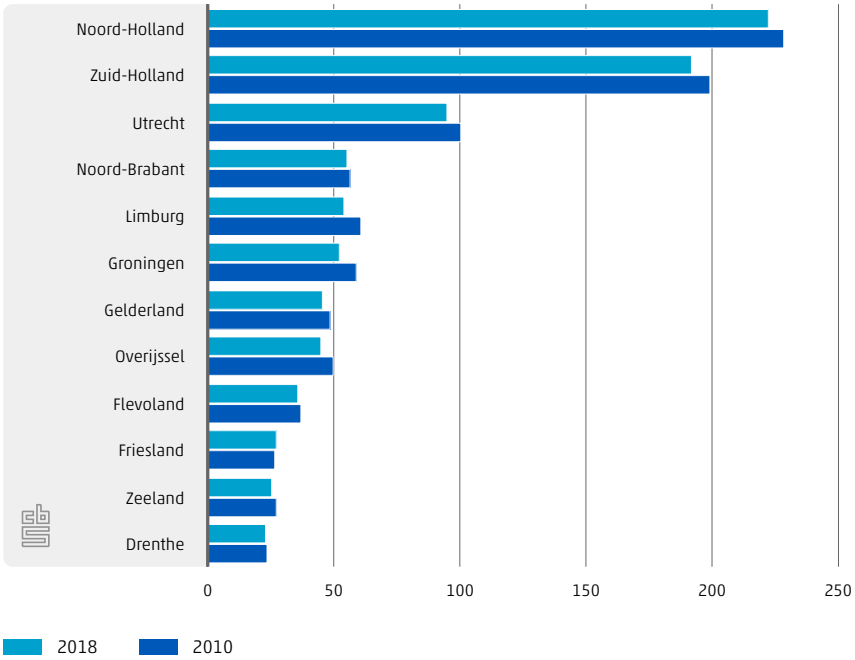

Het aantal speciaalzaken in voedingsmiddelen was in 2019 ongeveer gelijk aan 2010, maar er waren verschuivingen in soorten winkels. Zo zijn er minder groenteboeren, slagers, poeliers en slijterijen. Winkels met specialiteiten als vis, kaas, natuurvoeding en buitenlandse voeding kwamen er juist bij in deze periode. Daarnaast verdubbelde het aantal winkels met andere (overige) specialiteiten.

5.4.3 Winkels in voedingsmiddelen

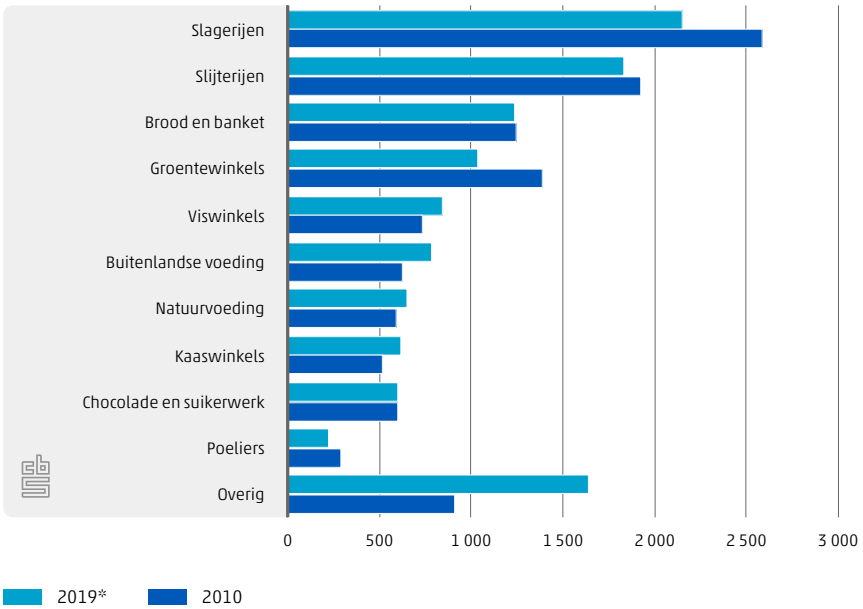

5.5 Minder non-foodwinkels

Het aantal fysieke non-food winkels nam met bijna 15 procent af in de periode 2010–2019. Vooral het aantal winkels met een assortiment dat door consumenten steeds vaker online wordt gekocht nam af. Platen en cd's, boeken en kranten, speelgoed, fotografiebenodigdheden, schoenen en sportartikelen worden in toenemende mate online gekocht. Ook consumentenelektronica, zoals huishoudelijke apparaten of computers, is in steeds minder fysieke winkels te koop. De terugloop onder kledingwinkels is minder hard gegaan, de afname ligt rond het gemiddelde. Wel is het aantal winkels in baby- en kinderkleding gehalveerd.
Er zijn niet alleen maar afnames te melden onder non-foodwinkels. Zo nam het aantal tuincentra toe (terwijl het aantal bloemenzaken afnam) in het afgelopen decennium. Het aantal winkels in woninginrichting nam toe, net als het aantal warenhuizen (winkels met een breed algemeen assortiment). Ook winkels gespecialiseerd in communicatie(apparatuur) zoals mobiel bellen schoten als paddenstoelen uit de grond.

5.5.1 Non-foodwinkels, 2019

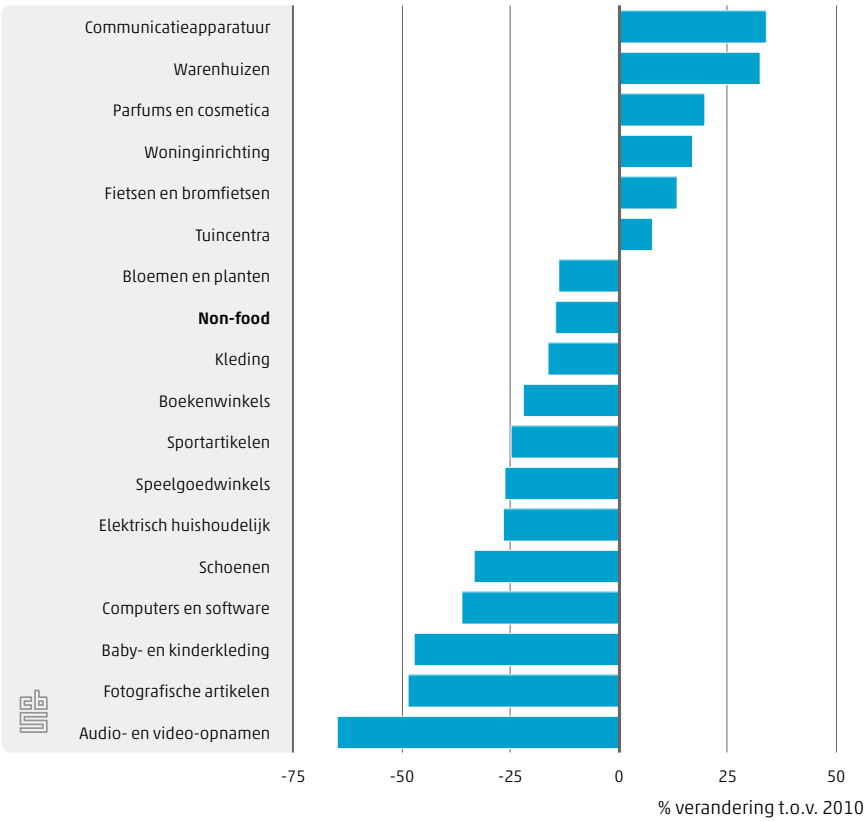

5.6 Leegstand en nieuw leven voor voormalige winkelpanden

Van alle winkelpanden was 8 procent niet in gebruik per 1 januari 2019. Dit betekent dat van de 120 duizend winkels waarvan het gebruik of leegstand kon worden bepaald, er bijna 9,9 duizend leegstonden. In de periode 2015–2019 is het percentage leegstand van panden nagenoeg niet veranderd. Het gaat om administratieve leegstand, oftewel op basis van inschrijvingen in het handelsregister. Gedeeltelijke leegstand is niet meegenomen. Van het totaal beschikbare vloeroppervlak van winkelpanden is 6 procent ongebruikt. Dit betekent dat er relatief meer kleinere winkelpanden leeg staan. Op 1 januari 2017 was 7 procent van het vloeroppervlak niet in gebruik. In 2016 waren er relatief veel

faillissementen in de detailhandel, waaronder een aantal ketens met veel vestigingen en een grote warenhuisketen.
Vooral in de noordelijke provincies en in Limburg lag de leegstand boven het landelijk gemiddelde. In Limburg was de winkelleegstand met 14 procent van de panden het hoogst.
Van de 16 gemeenten waar ten minste een zesde van de winkels geen gebruiker had in 2019, lagen de meeste dan ook in Limburg (8). In Ede was de leegstand met 1 procent het laagst. Van de vier grootste steden was de leegstand met 9 procent het grootst in Rotterdam. In Den Haag was de leegstand met 4 procent het laagst. In Amsterdam en Utrecht stond 7 procent van de winkels leeg.

5.6.1 Leegstand van winkelpanden naar COROP-gebied, 2019

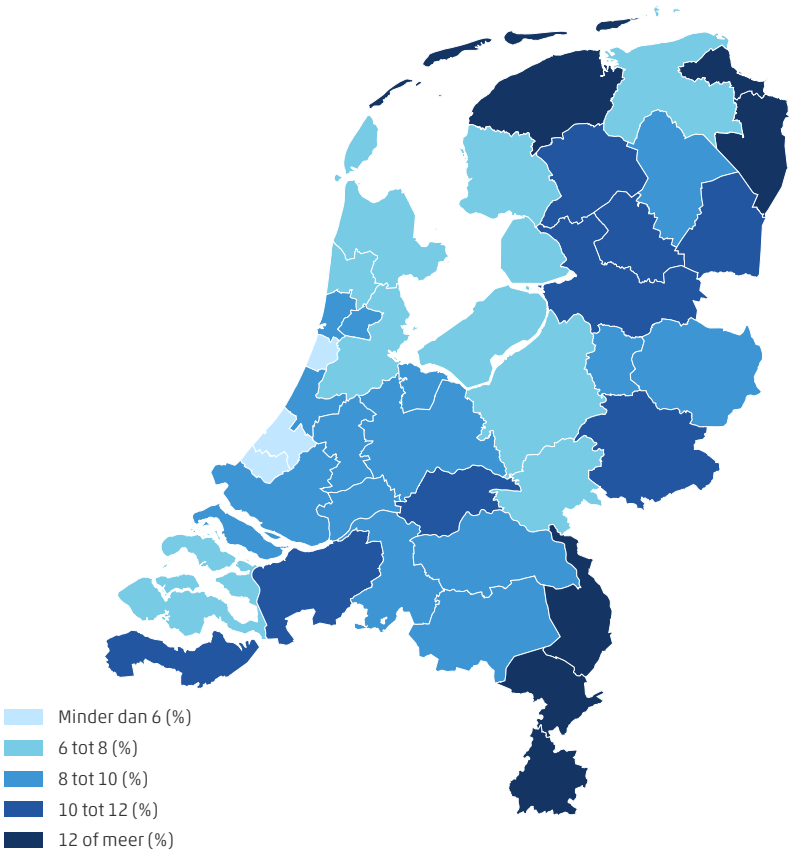

In de periode 2012–2018 zijn ruim 4,1 duizend voormalige winkelpanden omgezet naar bijna 9 duizend woningen. Deze woningtransformaties<link> vonden vooral plaatst in Noord-, Zuid Holland en Brabant, de provincies met de meeste winkelpanden.

5.6.2 Tot woning getransformeerde winkelpanden, 2012-2018

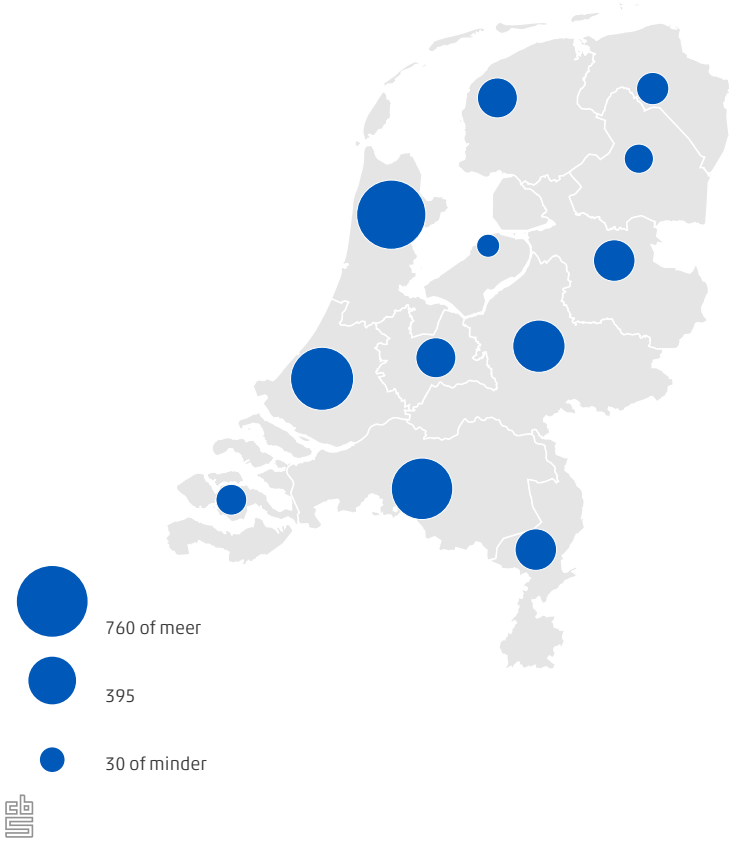

5.7 Conclusie

Nederlanders zijn in de periode 2010–2019 steeds meer online gaan winkelen. Het aantal fysieke winkels nam in die periode met meer dan 10 procent af, terwijl het aantal webwinkels is verdrievoudigd. Het zijn de non-foodwinkels die zijn verdwenen. Overal in Nederland is de winkeldichtheid afgenomen. Gemiddeld genomen is het aantal supermarkten binnen 5 kilometer van het woonadres toegenomen, terwijl het aantal voedingsspeciaalzaken afnam. De leegstand onder

winkelpanden is relatief laag en al jaren stabiel. Een deel van voormalige winkelpanden heeft een nieuw leven als woning gekregen.

5.8 Literatuur

Nieuwsbericht – Recordomzet Europese webwinkels in Nederland

Publicatie – ICT, Kennis en Economie 2019

Leegstandmonitor 2019

6. Welvaartsverschillen aan de grens

In dit hoofdstuk is de welvaart aan weerszijden van de Nederlands-Duitse en Nederlands-Belgische grens onderzocht. Het gaat hierbij om de verschillen aan weerszijden van de grens en om de verschillen tussen de grensstreek en het landelijk gemiddelde. De welvaartsverschillen worden geanalyseerd in termen van verschillen in onder meer productiviteit en arbeidsparticipatie.

6.1 Inleiding

De EU beoogt de welvaart aan de binnengrenzen van de EU zodanig te verbeteren dat achterstandsposities verdwijnen (Europese Commissie, 2017).
De achterstandspositie kan betrekking hebben op hele landen, maar ook op regio's. Grensregio's zijn hierin bijzonder interessant. De welvaart van een grensregio kan enerzijds sterk afwijken van het landelijke gemiddelde, maar anderzijds ook sterk afwijken van die aan de andere kant van de grens. Naarmate de rol van grenzen kleiner wordt, verwacht je minder verschillen aan de grens.

Doel van dit hoofdstuk is de welvaartsverschillen tussen de grensregio's onderling en met nationale gemiddelden te presenteren en te analyseren. Hierbij worden aan de Nederlandse kant drie grensregio's onderscheiden, twee aan de Duitse ('Noordoost' en 'Zuidoost') en één aan de Belgische grens ('Zuid'). Aan de andere kant van de grens worden evenzoveel regio's onderscheiden. De (materiële) welvaart wordt gemeten als de bruto toegevoegde waarde per hoofd van de bevolking. Ruwweg is dit wat een economie aan inkomen in de vorm van lonen en winsten genereert.

Welvaartverschillen worden in dit hoofdstuk geanalyseerd in termen van verschillen in arbeidsproductiviteit, arbeidsdeelname, jaarlijkse arbeidsduur en het bevolkingsdeel dat zich in de werkzame leeftijd bevindt. De analyse heeft raakvlakken met literatuur waarin de groei van de arbeidsproductiviteit als motor voor welvaartsgroei wordt beschouwd (zie bijvoorbeeld Burda, 2018). Concrete onderzoeksvraag is: in welke mate bepalen verschillen in de productiviteit, arbeidsdeelname, jaarlijkse arbeidsduur en het deel van de bevolking in de werkzame leeftijd de welvaartsverschillen tussen de regio's aan de buitengrenzen van Nederland? Daarbij is ook aandacht voor de vraag of de verschillen specifiek zijn voor de grensregio's of dat zij toch meer een afspiegeling zijn van de landelijke verschillen.

De data zijn ontleend aan het Grensdataportaal van het CBS waarin op laag regionaal niveau de data van de drie landen overzichtelijk zijn samengebracht. Het Portaal Grensdata is een databank met cijfers voor de grensregio's van Nederland met de Belgische gewesten en de Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen. De in dit hoofdstuk gebruikte cijfers zijn gebaseerd op de regionale rekeningen van ieder land.

Zoals gezegd worden in dit hoofdstuk drie grensgebieden onderscheiden: het *grensgebied Noordoost* (Nederland-Nedersaksen, NL-NDS), het *grensgebied Zuidoost* (Nederland-Noordrijn-Westfalen, NL-NRW), en het *grensgebied Zuid* (Nederland-België, NL-BE). Zij zijn opgebouwd uit een combinatie van zogenaamde NUTS-3 regio's aan weerszijden van de grens met Nederland (zie 6.5 Toelichting). Elk grensgebied wordt onderscheiden in twee grensregio's, één aan de Nederlandse en één aan de buitenlandse kant van de grens. Afhankelijk van het grensgebied wordt de grensregio aangeduid met grensregio Nederland, grensregio Duitsland en grensregio België. Een NUTS-3 gebied voor Nederland komt overeen met een zogenaamd COROP-gebied (CR), in België met een arrondissement (Arr.) en in Duitsland met de zogenaamde 'Landkreise' en 'kreisfreie Städte'. Aan Duitse zijde wordt niet met de landelijke cijfers vergeleken, maar met de cijfers van het Bondsland ('Bundesland') waarvan het grensgebied deel uitmaakt, te weten Nedersaksen (voor Noordoost) en Noordrijn-Westfalen (voor Zuidoost). Voor de eenvoud worden de Bondslanden ook met de term 'land' aangeduid.

6.1.1 Grensregio's

6.1.2 Kenmerken grensregio's

	Grootste bijdrage aan toegevoegde waarde	Inwoners	Steden	Werkenden
Grensgebied Noordoost				
Grensregio Nederland	Nijverheid (bijna een derde)	1,3 miljoen	Emmen, Enschede (100 duizend plus)	0,7 miljoen
Grensregio Duitsland (NDS)	Nijverheid (ruim een derde)	0,9 miljoen	Geen stad met meer dan 100 duizend inwoners	0,5 miljoen
Grensgebied Zuidoost				
Grensregio Nederland	Nijverheid en niet-commerciële diensten (ieder ongeveer een kwart)	2,9 miljoen	Arnhem, Enschede, Maastricht, Nijmegen, Venlo (100 duizend plus)	1,5 miljoen
Grensregio Duitsland (NRW)	Nijverheid (bijna een derde)	3,4 miljoen	Aken, Krefeld, Mönchengladbach (ieder: kwart miljoen)	1,7 miljoen
Grensgebied Zuid				
Grensregio Nederland	Nijverheid en financiële- en zakelijke diensten (ieder ruim een kwart)	3,1 miljoen	Eindhoven, Maastricht (100 duizend plus)	1,6 miljoen
Grensregio België	Nijverheid en financiële- en zakelijke diensten (ieder ruim een kwart)	5 miljoen	Antwerpen (half miljoen) Brugge, Gent, Luik (100 duizend plus)	2 miljoen

6.2 Welvaartsverschillen grensgebieden en landelijke gemiddelden

De welvaart tussen de grensregio's verschilt afhankelijk van het grensgebied zo'n 2 à 3 duizend euro per hoofd van de bevolking in 2017. In het zuidoostelijke grensgebied en het zuidelijk grensgebied ligt de welvaart aan de Nederlandse kant hoger, in het noordoostelijke grensgebied iets lager. Nederland heeft van de vier landen (Nederland, België en de twee Bondslanden) de hoogste welvaart.
De verschillen tussen de landen zijn groter dan tussen de grensregio's. Voor een deel hangt dit samen met de welvaart in de grote metropolen buiten de grensregio (zie 6.5 Toelichting) die voor elk van de vier landen duidelijk hoger ligt dan in de grensregio.

Behalve in de Belgische grensregio ten opzichte van België is in elk andere grensregio de bruto toegevoegde waarde per hoofd lager dan het landelijk gemiddelde. De grootte van deze welvaartsachterstand in de grensregio verschilt per land. In de Nederlandse grensregio's is de achterstand het grootst. In de grensgebieden met Duitsland ligt de welvaart 6 à 8 duizend euro lager dan het Nederlands gemiddelde. In de grensregio met België is de achterstand 2 duizend euro.

In Nederland liggen de grote stedelijke agglomeraties naar verhouding ver af van de grensregio's. In hoeverre dit een rol speelt bij de welvaartsachterstand van de grensregio is uit de cijfers niet af te leiden. De welvaartsachterstand is van dezelfde orde van grootte als tussen de Duitse grensregio in het grensgebied Zuidoost en de grote metropolen in het Roergebied (zoals Keulen en Düsseldorf). De grensregio ligt hier echter veel meer in de buurt van grote metropolen in het Roergebied (met kernen als Keulen en Düsseldorf). Het Roergebied is een van de belangrijkste Europese industrieregio's.

De aanwezigheid van grote steden in de grensregio zelf kan welvaartsverhogend zijn voor de regio. In de Duitse grensregio in het grensgebied Zuidoost stedelijke agglomeraties zoals Aken en Mönchengladbach, met elk een kwart miljoen inwoners. Voor de Belgische grensregio geldt dat deze niet ver ligt van de grote stedelijke agglomeratie Brussel. Bovendien ligt Antwerpen erin.

Nedersaksen is een overwegend agrarisch Bondsland (steden als Bremen en Hamburg vallen hier niet onder). De welvaart van de grensregio met Nederland valt hier vrijwel samen met het gemiddelde. Aan de Belgische kant van de grens valt de welvaart ook vrijwel samen met het landelijke gemiddelde. Dit gebied is echter wat stedelijker en de welvaart is ook hoger dan in Nedersaksen.

6.2.1 Welvaart[1)] in de grensregio's van het noordoostelijke grensgebied, 2017

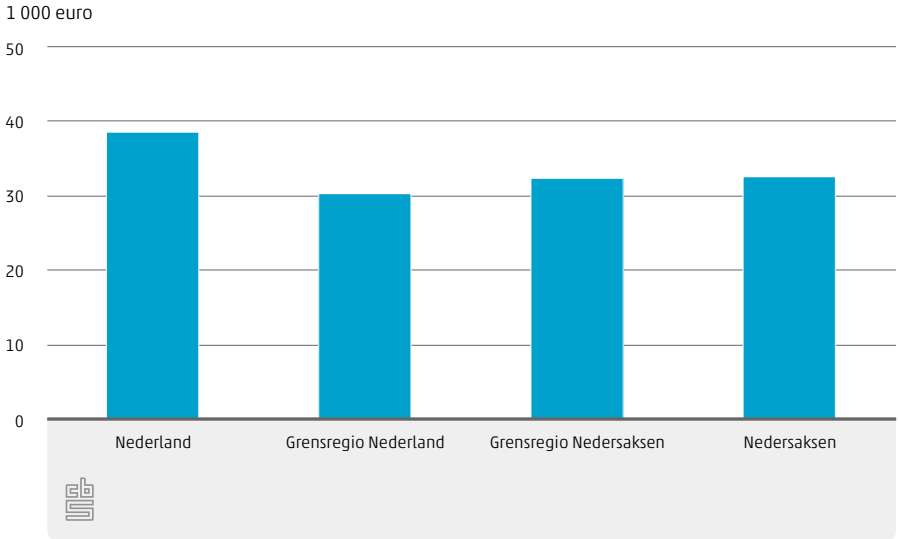

1) Bruto toegevoegde waarde per inwoner.

6.2.2 Welvaart[1)] in de grensregio's van het zuidoostelijke grensgebied, 2017

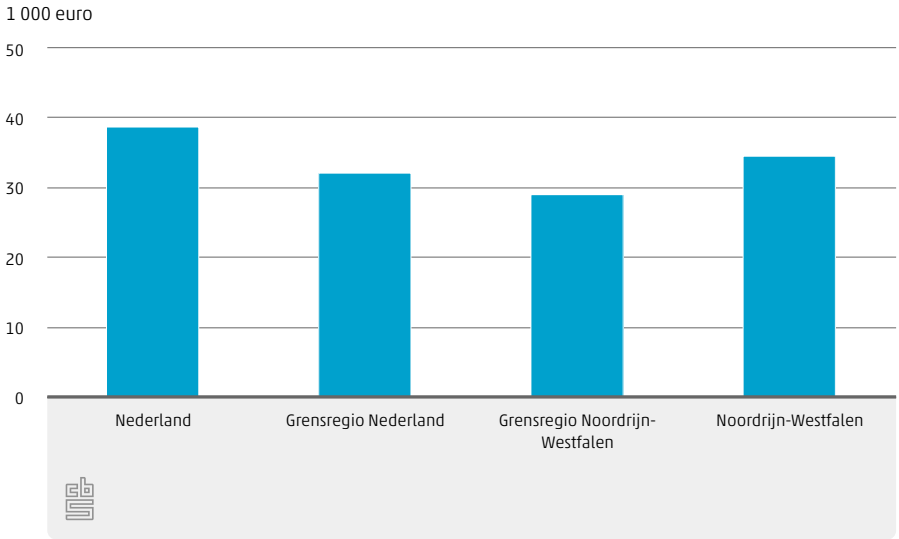

1) Bruto toegevoegde waarde per inwoner.

6.2.3 Welvaart[1)] in de grensregio's van het zuidelijke grensgebied, 2017

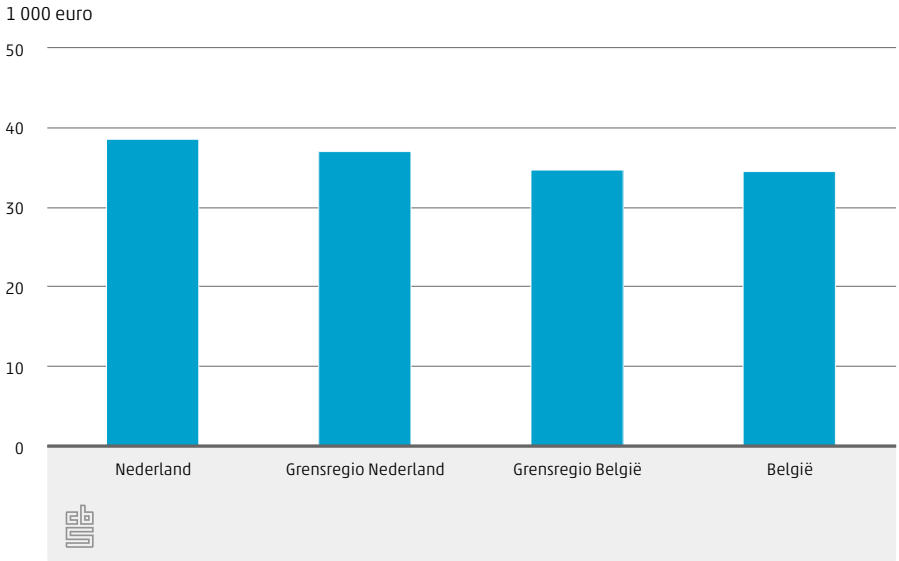

1) Bruto toegevoegde waarde per inwoner.

6.3 Welvaart ontrafeld

Theoretisch kader

De welvaart oftewel de bruto toegevoegde waarde per hoofd van de bevolking is gelijk aan het product van de twee componenten: (a) de arbeidsproductiviteit per werkende en (b) het aandeel werkenden op de totale bevolking. Beide componenten kunnen vervolgens weer in twee deelcomponenten uitgesplitst worden, namelijk: (a) het product van de arbeidsproductiviteit per uur en de jaarlijkse arbeidsduur per werkende en (b) het product van de arbeidsdeelname in de werkzame leeftijd (15 tot 65 jaar) en het aandeel inwoners in de werkzame leeftijd. De welvaart van een land of een regio is zo dus gelijk aan het product van vier componenten, te weten de arbeidsproductiviteit per gewerkt uur, de jaarlijkse arbeidsduur per werkende, de arbeidsdeelname in de werkzame leeftijd en het aandeel inwoners in de werkzame leeftijd (zie 6.5 Toelichting voor een wiskundige onderbouwing).

De vier componenten kunnen als volgt worden geïnterpreteerd.
De arbeidsproductiviteit is een maat voor de efficiëntie waarmee de input voor de productie van goederen en diensten wordt gebruikt. De input zelf weerspiegelt de tijd, de inspanning, de competenties en vaardigheden van de werkende bevolking. Stijgt de arbeidsproductiviteit, dan stijgt in theorie ook het uurloon of het inkomen per gewerkt uur. Stijgt de arbeidsduur per werkende, dan stijgt ook de productie en het inkomen dat werkenden genereren. Hetzelfde geldt wanneer de arbeidsdeelname stijgt en er dus meer mensen werken. De vierde component is meer een demografisch gegeven: in de huidige tijd geldt hoe lager het aandeel inwoners in de werkzame leeftijd, hoe verder de vergrijzing is gevorderd.
Een verhoogde arbeidsdeelname gaat soms samen met een dalende productiviteit. Het welvaartsverhogende effect kan zo teloorgaan.

Bij de interpretatie van de welvaart in termen van de componenten gelden tot slot nog twee algemene opmerkingen.

1. De uitsplitsing naar de arbeidsduur (gewerkte uren) per werkende is voor de analyse van de welvaart tussen landen essentieel. Nederland telt relatief veel meer mensen die in deeltijd werken, waardoor efficiëntie van productie en

concurrentiepositie gemakkelijk onderschat kunnen worden.[1] Omdat voor de vergelijking van de grensregio's in de grensgebieden met Duitsland cijfers van het aantal gewerkte uren niet beschikbaar zijn is de vergelijking gebaseerd op de arbeidsjaren, ook wel voltijdequivalenten (vte's). Voor de werkzame leeftijd is in dit hoofdstuk de groep 15- tot 65-jarigen gebruikt. Er zijn uiteraard ook werkende 65-plussers, maar deze groep is vooralsnog klein (zo'n 2 à 3 procent van alle werkenden in 2017).

2. De bruto toegevoegde waarde per inwoner wordt hier gebruikt als maat voor de welvaart in een regio of een land. Strikt genomen geeft deze welvaartsindicator het inkomen aan dat een specifieke regio per inwoner *genereert*. De bewoners hoeven echter niet degenen te zijn die in de regio werken. Omdat de pendel van en naar de grensregio's relatief klein is en de inkomende en uitgaande pendel elkaar deels compenseren, is de bruto toegevoegde waarde per hoofd een goede benadering van de welvaart van de mensen die in de regio wonen.

De cijfers die hier gepresenteerd worden zijn verhoudingscijfers, namelijk die van de welvaart in de ene grensregio ten opzichte van de andere. De relatieve welvaart van de ene regio ten opzichte van de andere regio is daarbij gelijk aan de relatieve productiviteit, de relatieve arbeidsduur per werkende, de relatieve arbeidsdeelname en het relatieve aandeel van de bevolking in werkzame leeftijd. Op vergelijkbare manier zijn ook de verhoudingscijfers van de grensregio ten opzichte van het land als totaal berekend.

Waardoor komen de welvaartverschillen?

Voor het grensgebied Noordoost (Nederland-Nedersaksen) blijkt het relatieve welvaartsnadeel aan de Nederlandse kant niet te liggen aan een lagere arbeidsproductiviteit – die is er zelfs hoger – maar aan de lagere arbeidsdeelname, de lagere jaarlijkse arbeidsduur per werkende en de ongunstigere demografische situatie, dat wil zeggen het lagere aandeel van de bevolking in de werkzame leeftijd. Er wordt kortom minder gewerkt dan aan de andere kant van de grens. De grootste factor van betekenis (in negatieve zin) is de arbeidsduur per werkende. Dit aandeel ligt in de Nederlandse grensregio 5 procentpunt lager dan in de Nedersaksische grensregio.

1) Voor de interpretatie van welvaartsverschillen is dit onderscheid van belang, maar staat los van het feit dat een hoge werkgelegenheid op zich doel van beleid kan zijn. In de agenda 2020 van de EU is deze doelstelling zelfs expliciet opgenomen.

6.3.1 Welvaart[1] Nederlandse grensregio t.o.v. Duitse of Belgische grensregio, 2017

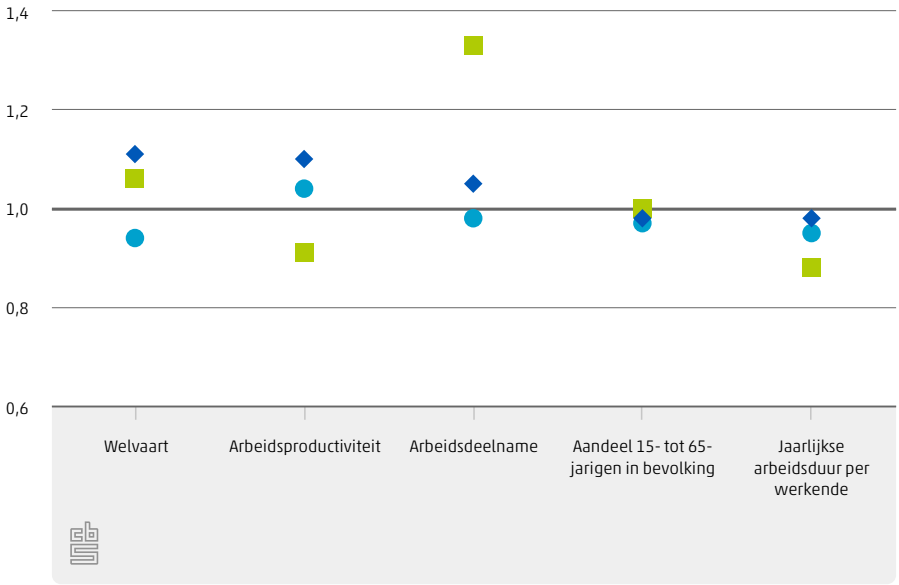

Grensregio's:
- Noordoost Nederland t.o.v. Nedersaksen
- Zuidoost Nederland t.o.v. Noordrijn-Westfalen
- Zuid Nederland t.o.v. België[2]

[1] Bruto toegevoegde waarde per inwoner.
[2] De arbeidsproductiviteit en de jaarlijkse arbeidsduur per werkende (in uren) is voor België berekend. Voor werknemers is voor de grensregio het aantal uren uit de data beschikbaar, maar voor zelfstandigen niet. Op basis van verhoudingscijfers op een hoger regionaal niveau (NUTS-2) zijn de uren voor zelfstandigen voor de grensregio (op NUTS-3 niveau) bijgeschat.

De beduidend hogere welvaart in Nederland als geheel ten opzichte van Nedersaksen hangt samen met de hogere arbeidsproductiviteit. De overige factoren spelen een ondergeschikte rol. Voor de welvaartachterstand van de noordoostelijke grensregio ten opzichte van Nederland is eveneens de achterblijvende productiviteit doorslaggevend. Dit geldt ook, zij het in mindere mate, voor de Nedersaksische grensregio ten opzichte van Nedersaksen. De welvaarts- en productiviteitsachterstand zijn hier echter zeer gering.

Voor het grensgebied Zuidoost (Nederland-Noordrijn-Westfalen) blijkt het relatieve welvaartsvoordeel aan de Nederlandse kant vooral samen te hangen met een hogere arbeidsproductiviteit. De productiviteit ligt in de Nederlandse grensregio 10 procentpunt hoger dan in de Noordrijn-Westfaalse grensregio. Daarnaast is ook de hogere arbeidsdeelname aan de Nederlandse kant een factor van betekenis.

De twee factoren werken positief op de relatieve welvaart in de Nederlandse grensregio. Hier tegenover staan twee negatieve factoren. Zo is de arbeidsduur per werkende (vte's) aan de Nederlandse kant lager dan aan de Noordrijn-Westfaalse kant en is ook het aandeel van de bevolking in de werkzame leeftijd lager. Tezamen zijn deze factoren echter onvoldoende groot om het welvaartsvoordeel aan de Nederlandse kant weg te nemen.

Aan de hogere welvaart van Nederland ten opzichte Noordrijn-Westfalen dragen drie van de vier factoren bij. Alleen de vergelijking van de arbeidsduur per werkende pakt (iets) lager uit in Noordrijn-Westfalen. Voor de welvaartachterstand van de Nederlandse grensregio ten opzichte van Nederland is de achterblijvende productiviteit doorslaggevend. Dit geldt ook voor de Noordrijn-Westfaalse grensregio ten opzichte van Noordrijn-Westfalen al heeft de achterblijvende arbeidsdeelname een vergelijkbare betekenis als de achterblijvende productiviteit.

In het grensgebied Zuid (Nederland-België) zien de vier componenten er heel anders uit. Net als aan de noordoostelijke grens ligt de welvaart in de Nederlandse grensregio hoger, maar de arbeidsproductiviteit ligt er juist beduidend lager dan aan de andere kant van de grens. Dit wordt echter meer dan gecompenseerd door een veel hogere arbeidsdeelname. De lagere arbeidsproductiviteit aan Nederlandse zijde past bij het lagere uurloon (CBS, 2019). Omdat de totale loonsom vanwege het hoger aantal uren dat in de Nederlandse grensregio wordt gewerkt, heeft de Nederlandse grensregio toch een welvaartsvoordeel ten opzichte van de grensregio in België.

De hogere welvaart in Nederland als geheel hangt sterk samen met de arbeidsdeelname die ten opzichte van België als geheel beduidend hoger is.
De overige factoren spelen een ondergeschikte rol. Voor de welvaartachterstand van de Nederlandse grensregio ten opzichte van Nederland is de achterblijvende arbeidsproductiviteit doorslaggevend, de overige factoren spelen nagenoeg geen rol. Tussen de Belgische grensregio en België bestaat geen welvaartsverschil.
De arbeidsdeelname is voor België iets hoger, de arbeidsduur per werkende iets lager.

Eerder is opgemerkt dat de Nederlandse grensregio er qua welvaart ten opzichte van het eigen land er slechter voorstaat dan de Belgische en Duitse grensregio's ten opzichte van hun land. De verhoudingen in de productiviteit, de arbeidsduur per werkende, de arbeidsdeelname en het aandeel van de bevolking in werkzame leeftijd tussen de grensregio's en betreffende landen geven echter een zelfde beeld voor alle zes grensregio's. De hogere welvaart voor het betreffende land ten opzichte van de grensregio komt voort uit hogere waarden voor alle factoren,

behalve het aandeel van de bevolking in de werkzame leeftijd dat aan de grens nagenoeg gelijk is aan het landelijke gemiddelde.

6.4 Conclusies

Nederland heeft vergeleken met de omliggende (Bonds)landen de hoogste welvaart per hoofd van de bevolking. Behalve in het grensgebied met Nedersaksen zijn ook de Nederlandse regio's langs de grens met Duitsland en België welvarender dan die aan de andere kant van de grens. Behalve de grensregio in België hebben alle grensregio's ten opzichte van het eigen land een achterstand. Daarbij geldt dat deze achterstand in de Nederlandse grensregio's het grootst is. De achterblijvende arbeidsproductiviteit is hiervoor doorslaggevend.

De factoren die welvaartsverschillen met de andere zijde van grenzen bepalen, zijn niet steeds dezelfde, maar verschillen per gebied. Zo is er in het noordoostelijke grensgebied sprake van een licht welvaartsnadeel dat vooral samenhangt met de lagere jaarlijkse arbeidsduur per werkende. De arbeidsproductiviteit is er zelfs hoger dan aan de andere kant van de grens. In het zuidoostelijke grensgebied is een hogere arbeidsproductiviteit zelfs de belangrijkste bepalende factor bij het welvaartsvoordeel. In het zuidelijke grensgebied gaat het welvaartsvoordeel daarentegen samen met een lagere arbeidsproductiviteit. De hogere welvaart wordt hier vooral veroorzaakt door een hogere arbeidsdeelname.

6.5 Toelichting

6.5.1 Regionale indeling

Grensgebieden met Nederland naar NUTS-3 indeling

Grensgebied Noordoost	Grensgebied Zuidoost	Grensgebied Zuid
Grensregio Nederland	*Grensregio Nederland*	*Grensregio Nederland*
Oost-Groningen (CR)	Twente (CR)	Zeeuwsch-Vlaanderen (CR)
Delfzijl en omgeving (CR)	Achterhoek (CR)	Overig Zeeland (CR)
Zuidoost-Drenthe (CR)	Arnhem/Nijmegen (CR)	West-Noord-Brabant (CR)
Noord-Overijssel (CR)	Noord-Limburg (CR)	Midden-Noord-Brabant (CR)
Twente (CR)	Midden-Limburg (CR)	Zuidoost-Noord-Brabant (CR)
	Zuid-Limburg (CR)	Zuid-Limburg (CR)
		Midden-Limburg (CR)
Grensregio Duitsland (NDS)	*Grensregio Duitsland (NRW)*	*Grensregio België*
Emden (krfr. Stadt)	Krefeld (krfr. Stadt)	Antwerpen (Arr.)
Aurich (LK)	Mönchengladbach (krfr. Stadt)	Mechelen (Arr.)
Emsland (LK)	Kleve (LK)	Turnhout (Arr.)
Grafschaft Bentheim (LK)	Viersen (LK)	Hasselt (Arr.)
Leer (LK)	Wesel (LK)	Maaseik (Arr.)
	Düren (LK)	Tongeren (Arr.)
	Heinsberg (LK)	Dendermonde (Arr.)
	Städteregion Aken (LK)	Eeklo (Arr.)
	Borken (LK)	Gent (Arr.)
	Steinfurt (LK)	Sint-Niklaas (Arr.)
		Brugge (Arr.)
		Luik (Arr.)
		Verviers – Communes Francophones (Arr.)
		Verviers – Deutschsprachige Gemeinschaft (Arr.)

Afkortingen
CR = COROP-gebied
LK = Landkreis
krfr. Stadt = Kreisfreie Stadt
Arr. = Arrondissement

Metropolen (stedelijke agglomeraties) buiten de grensgebieden (NUTS-3)

Nederland	Nedersaksen (grensgebied Noordoost)	Noordrijn-Westfalen (grensgebied Zuidoost)	België (grensgebied Zuid)
Agglomeratie s-Gravenhage (CR) Groot-Amsterdam (CR) Groot-Rijnmond (CR) Utrecht (CR)	Braunschweig (krfr. Stadt) Göttingen (LK) Region Hannover (LK) Wolfsburg (krfr. Stadt)	Köln (krfr. Stadt) Düsseldorf (krfr. Stadt) Duisburg (krfr. Stadt) Dortmund (krfr. Stadt) Essen (krfr. Stadt)	Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Arr.)

Afkortingen
CR = COROP-gebied
LK = Landkreis
krfr. Stadt = Kreisfreie Stadt
Arr. = Arrondissement

6.5.2 Wiskundige onderbouwing van de analyse

In deze bijlage is de wiskundige onderbouwing gegeven van de verhouding tussen de welvaart in de ene grensregio ten opzichte van die in de regio aan de andere kant van de grens. Dit verhoudingsgetal wordt aangeduid met *relatieve welvaart*.

De relatieve welvaart wordt hieronder in vijf stappen afgeleid. Daarbij is **Y** de bruto toegevoegde waarde, **E** het aantal werkzame personen, **P** de totale bevolking, **U** de jaarlijkse arbeidsduur per werkende (in uren) en P_* de bevolking van 15 tot 65 jaar.

Stap 1:
Voor een gegeven grensregio geldt dat de welvaart per hoofd van de bevolking, *Y/P*, gelijk is aan:

$$\frac{Y}{P} = \frac{Y}{E} \cdot \frac{E}{P}$$

waarbij *Y/E* gelijk is aan de productiviteit per werkende en E/P aan de arbeidsparticipatie.

Stap 2:
Y/E wordt vervolgens in twee componenten gescheiden:

$$\frac{Y}{E} = \frac{Y}{U} \cdot \frac{U}{E}$$

waarbij *Y/U* de productiviteit per gewerkt uur en *U/E* de jaarlijkse arbeidsduur per werkende is.

Stap 3:
De arbeidsparticipatie *E/P* is in stap 1 gerelateerd aan de totale bevolking, terwijl niet iedereen in de bevolking in staat is om te gaan werken. Daarom is de arbeidsparticipatie van de bevolking in de werkzame leeftijd 15 tot 65 jaar onderscheiden:

$$\frac{E}{P} = \frac{E}{P_*} \cdot \frac{P_*}{P}$$

waarbij E/P_* de arbeidsparticipatie in de werkzame leeftijd E/P_* is.

Stap 4:
Gegeven de decomposities van de arbeidsproductiviteit en de arbeidsdeelname kan de toegevoegde waarde per hoofd van de bevolking in een regio tot slot als het volgende product worden geschreven:

$$\frac{Y}{P} = \frac{Y}{U} \cdot \frac{U}{E} \cdot \frac{E}{P_*} \cdot \frac{P_*}{P}$$

Stap 5:
De relatieve welvaart volgt dan vanzelf als:

$$\frac{\left(\frac{Y}{P}\right)_i}{\left(\frac{Y}{P}\right)_j} = \frac{\left(\frac{Y}{U}\right)_i}{\left(\frac{Y}{U}\right)_j} \cdot \frac{\left(\frac{U}{E}\right)_i}{\left(\frac{U}{E}\right)_j} \cdot \frac{\left(\frac{E}{P_*}\right)_i}{\left(\frac{E}{P_*}\right)_j} \cdot \frac{\left(\frac{P_*}{P}\right)_i}{\left(\frac{P_*}{P}\right)_j}$$

waarbij:

(i,j) = (grensregio Nederland, grensregio Nedersaksen) voor het grensgebied Noordoost.
= (grensregio Nederland, grensregio Noordrijn-Westfalen) voor het grensgebied Zuidoost.
= (grensregio Nederland, grensregio België) voor het grensgebied Zuid.

6.6 Literatuur

Burda, M.C (2018). Aggregate labor productivity, IZA World of Labor.

Europese Commissie (2017). Groei en cohesie stimuleren in grensregio's van de EU, Mededeling van de Commissie aan de Raad en het Europees Parlement.

CBS (2019). Uurloon grensgebieden hoogst in België

Bijlage

I.1 Regionale economische groei

	2016	2017	2018*
	%-volumeverandering bbp t.o.v. jaar eerder		
COROP-gebied			
Oost-Groningen	0,5	2,0	–4,9
Delfzijl en omgeving	–0,7	7,0	0,4
Overig Groningen	2,7	–1,4	–0,4
Noord-Friesland	0,4	–0,7	–0,9
Zuidwest-Friesland	1,0	5,5	5,3
Zuidoost-Friesland	2,6	2,4	2,2
Noord-Drenthe	0,4	1,1	0,7
Zuidoost-Drenthe	0,0	2,4	2,3
Zuidwest-Drenthe	–1,5	1,9	2,5
Noord-Overijssel	2,7	2,4	2,8
Zuidwest-Overijssel	4,3	4,3	2,8
Twente	2,2	2,7	2,7
Flevoland	2,5	4,1	3,3
Almere	2,8	3,2	4,5
Flevoland-Midden	0,6	3,9	2,3
Noordoostpolder en Urk	5,5	7,4	1,8
Veluwe	2,6	3,4	2,9
Achterhoek	2,2	3,2	2,4
Arnhem/Nijmegen	1,3	2,6	2,2
Zuidwest-Gelderland	0,8	3,3	3,4
Utrecht	1,7	4,8	2,8
Utrecht-West	1,0	1,7	3,5
Stadsgewest Amersfoort	–0,7	4,0	3,0
Stadsgewest Utrecht	2,4	5,4	2,7
Zuidoost-Utrecht	2,3	3,5	3,2
Kop van Noord-Holland	0,7	0,8	2,0
Alkmaar en omgeving	1,1	0,2	2,6
IJmond	–2,4	0,9	2,6
Agglomeratie Haarlem	1,9	2,9	3,4
Zaanstreek	3,6	0,8	3,1
Groot-Amsterdam	4,9	4,6	3,4
Amsterdam	5,9	4,8	3,3
Overig Agglomeratie Amsterdam	2,2	6,9	3,2
Edam-Volendam en omgeving	1,1	1,1	2,7
Haarlemmermeer en omgeving	3,0	3,5	3,9
Het Gooi en Vechtstreek	0,4	2,5	3,5
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	–1,2	1,1	2,7
Agglomeratie 's-Gravenhage	0,9	–0,6	2,7
Aggl. 's-Gravenhage excl. Zoetermeer	0,8	–0,8	2,7
Zoetermeer	1,7	0,6	2,3

I.1 Regionale economische groei (vervolg)

	2016	2017	2018*
	%-volumeverandering bbp t.o.v. jaar eerder		
Delft en Westland	2,9	3,0	2,8
Oost-Zuid-Holland	2,6	2,1	2,9
Groot-Rijnmond	1,3	2,5	2,6
Rijnmond	1,4	2,5	2,6
Overig Groot-Rijnmond	0,1	3,2	2,7
Zuidoost-Zuid-Holland	1,9	2,6	2,6
Drechtsteden	1,9	0,9	2,2
Overig Zuidoost-Zuid-Holland	1,8	5,5	3,2
Zeeuwsch-Vlaanderen	1,0	1,5	0,8
Overig Zeeland	1,6	1,0	2,5
West-Noord-Brabant	0,9	3,6	2,6
Midden-Noord-Brabant	2,2	3,3	2,9
Noordoost-Noord-Brabant	1,9	2,8	2,9
Stadsgewest 's-Hertogenbosch	0,2	–1,7	2,7
Overig Noordoost-Noord-Brabant	3,9	7,8	3,2
Zuidoost-Noord-Brabant	3,2	5,6	3,3
Noord-Limburg	3,0	3,6	2,7
Midden-Limburg	1,5	3,9	2,6
Zuid-Limburg	4,5	1,7	2,0

Bron: CBS

I.2 Regionale economische groei

	2016	2017	2018*
	%-volumeverandering bbp t.o.v. jaar eerder		
Nederland	2,2	2,9	2,6
Groningen	2,2	–0,4	–1,0
Friesland	1,2	1,4	1,3
Drenthe	–0,3	1,8	1,8
Overijssel	2,6	2,8	2,7
Flevoland	2,5	4,1	3,3
Gelderland	1,9	3,1	2,6
Utrecht	1,7	4,8	2,8
Noord-Holland	3,6	3,7	3,2
Zuid-Holland	1,2	1,6	2,7
Zeeland	1,4	1,2	2,0
Noord-Brabant	2,2	4,1	3,0
Limburg	3,5	2,6	2,3
Excl. delfstoffenwinning			
Groningen	3,4	3,1	2,5
Friesland	1,7	1,8	1,8
Drenthe	0,6	2,7	2,1

Bron: CBS

I.3 Bruto binnenlands product per inwoner

	2015	2016	2017	2018*
	1 000 euro			
Nederland	40,7	41,6	43,3	44,9
Groningen	42,7	40,2	41,2	42,8
Friesland	28,2	28,5	29,5	30,6
Drenthe	28,3	28,4	29,4	30,7
Overijssel	33,2	34,5	35,9	37,5
Flevoland	30,1	31,1	32,6	33,8
Gelderland	33,9	34,8	36,5	37,9
Utrecht	49,8	50,4	53,3	55,0
Noord-Holland	52,8	54,6	57,0	58,7
Zuid-Holland	41,0	41,7	42,9	44,3
Zeeland	32,5	33,1	33,9	35,5
Noord-Brabant	40,8	41,8	44,1	45,8
Limburg	34,9	36,7	38,1	39,9
Excl. delfstoffenwinning				
Groningen	32,1	33,7	35,0	36,8
Friesland	27,0	27,8	28,8	30,0
Drenthe	26,6	27,2	28,3	29,6

Bron: CBS

I.4 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)[1)]

	2015	2016	2017	2018*
	mld euro			
Nederland	620,8	634,8	661,6	692,8
Groningen	22,5	21,0	21,5	22,3
Friesland	16,4	16,5	17,1	17,8
Drenthe	12,5	12,5	12,9	13,5
Overijssel	34,1	35,4	36,9	38,7
Flevoland	10,9	11,3	11,9	12,5
Gelderland	61,9	63,7	66,8	70,0
Utrecht	56,8	57,8	61,1	64,0
Noord-Holland	131,9	137,0	142,8	149,4
Zuid-Holland	133,3	135,8	139,7	146,6
Zeeland	11,1	11,3	11,6	12,2
Noord-Brabant	91,4	93,8	99,0	103,9
Limburg	35,1	36,7	38,2	39,8

I.4 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)[1] (vervolg)

	2015	2016	2017	2018*
	mld euro			
Excl. delfstoffenwinning				
Groningen	16,9	17,6	18,3	19,2
Friesland	15,7	16,1	16,7	17,4
Drenthe	11,7	11,9	12,5	13,0

Bron: CBS

1) Vanwege de Extra-regio kan het cijfer voor de totale economie afwijken van de som van de cijfers voor de provincies.

I.5 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen), 2018*[1)]

	Landbouw	Nijverheid	Commerciële dienstverlening	Niet-commerciële dienstverlening	Alle economische activiteiten
	mld euro				
Nederland	12,6	138,8	380,7	160,6	692,8
Groningen	0,4	7,6	7,8	6,5	22,3
Friesland	0,5	4,3	7,9	5,0	17,8
Drenthe	0,5	3,3	5,8	4,0	13,5
Overijssel	0,7	10,4	17,7	9,9	38,7
Flevoland	0,5	2,0	7,2	2,8	12,5
Gelderland	1,5	15,9	34,1	18,5	70,0
Utrecht	0,3	7,8	39,6	16,3	64,0
Noord-Holland	1,2	17,2	103,4	27,6	149,4
Zuid-Holland	3,1	26,2	80,3	37,1	146,6
Zeeland	0,6	3,6	5,4	2,6	12,2
Noord-Brabant	2,3	28,0	53,0	20,6	103,9
Limburg	1,0	10,9	18,5	9,4	39,8
Excl. delfstoffenwinning					
Groningen	0,4	4,5	7,8	6,5	19,2
Friesland	0,5	4,0	7,9	5,0	17,4
Drenthe	0,5	2,7	5,8	4,0	13,0

Bron: CBS

1) Vanwege de Extra-regio kan het cijfer voor de totale economie afwijken van de som van de cijfers voor de provincies.

I.6 Arbeidsvolume werknemers[1)]

	2016	2017*	2018*
	1 000 arbeidsjaren		
Nederland	5 929,5	6 080,5	6 259,0
Groningen	183,2	187,2	192,2
Friesland	181,1	184,1	189,1
Drenthe	137,4	141,0	145,0
Overijssel	383,5	394,1	405,4
Flevoland	107,7	110,6	114,0
Gelderland	667,1	682,4	702,2
Utrecht	509,4	531,9	547,1
Noord-Holland	1 113,9	1 141,5	1 174,9
Zuid-Holland	1 251,0	1 272,4	1 310,0
Zeeland	109,7	110,7	113,9
Noord-Brabant	911,1	939,8	968,9
Limburg	371,6	381,8	393,5

Bron: CBS

1) Vanwege de Extra-regio kan het cijfer van de totale economie afwijken van de som van de cijfers voor de provincies.

I.7 Arbeidsvolume werkzame personen totaal[1)]

	2016	2017*	2018*
	1 000 arbeidsjaren		
Nederland	7 159,4	7 315,2	7 508,2
Groningen	222,5	226,7	232,2
Friesland	234,4	237,6	243,2
Drenthe	172,9	176,6	181,0
Overijssel	461,1	472,0	484,1
Flevoland	136,1	139,2	142,8
Gelderland	814,9	830,7	852,2
Utrecht	602,3	625,2	641,5
Noord-Holland	1 342,9	1 371,5	1 407,9
Zuid-Holland	1 491,3	1 513,5	1 554,1
Zeeland	139,9	141,0	144,6
Noord-Brabant	1 093,8	1 123,2	1 154,3
Limburg	444,5	455,0	467,5

Bron: CBS

1) Vanwege de Extra-regio kan het cijfer van de totale economie afwijken van de som van de cijfers voor de provincies.

I.8 Arbeidsvolume van werkzame personen[1)]

	2016	2017*	2018*
	mln gewerkte uren		
Nederland	12 853,9	13 115,3	13 407,6
Groningen	393,4	402,4	410,8
Friesland	423,7	428,8	437
Drenthe	311,5	316,3	322,7
Overijssel	823,7	843,2	861,7
Flevoland	247,7	252,3	257,9
Gelderland	1 462,1	1 489,1	1 521,6
Utrecht	1 068,4	1 104,6	1 129,2
Noord-Holland	2 390,1	2433	2 487,6
Zuid-Holland	2 699,4	2 737,9	2 801,0
Zeeland	257,7	260,4	265,9
Noord-Brabant	1 976,5	2 026,7	2 074,5
Limburg	797,4	818,3	837,6

Bron: CBS

1) Vanwege de Extra-regio kan het cijfer van de totale economie afwijken van de som van de cijfers voor de provincies.

II. Indeling Bedrijfsklassen en -takken, gebaseerd op de SBI 2008

Letter	Bedrijfsklassen	Bedrijfstakken	Vierdeling
A	Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij
B	Delfstoffenwinning	B Delfstoffenwinning	B-F Nijverheid
C	Industrie	C Industrie	
D	Energievoorziening	D Energievoorziening	
E	Waterbedrijven en afvalbeheer	E Waterbedrijven en afvalbeheer	
		B-E Nijverheid (geen bouw) en energie	
F	Bouwnijverheid	F Bouwnijverheid	
G	Handel	G-I Handel, vervoer en horeca	G-N Commerciële dienstverlening
H	Vervoer en opslag		
I	Horeca		
J	Informatie en communicatie	J Informatie en communicatie	
K	Financiële dienstverlening	K Financiële dienstverlening	
L	Verhuur van en handel in onroerend goed	L Verhuur van en handel in onroerend goed	
M	Specialistische zakelijke diensten	M-N Zakelijke dienstverlening	
N	Verhuur en overige zakelijke diensten		
O	Openbaar bestuur en overheidsdiensten	O-Q Overheid en zorg	O-U Niet-commerciële dienstverlening
P	Onderwijs		
Q	Gezondheids- en welzijnszorg		
R	Cultuur, sport en recreatie	R-U Cultuur, Recreatie, overige diensten	
S	Overige dienstverlening		
T	Huishoudens		
U	Extraterritoriale organisaties		

III. Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
100	Oost-Groningen	Groningen	Noord
200	Delfzijl e.o.		
300	Overig Groningen		
400	Noord-Friesland	Friesland	
500	Zuidwest-Friesland		
600	Zuidoost-Friesland		
700	Noord-Drenthe	Drenthe	
800	Zuidoost-Drenthe		
900	Zuidwest-Drenthe		
1000	Noord-Overijssel	Overijssel	Oost
1100	Zuidwest-Overijssel		
1200	Twente		
4000	Flevoland	Flevoland	
4001	Almere		
4002	Flevoland-Midden		
4003	Noordoostpolder en Urk		
1300	Veluwe	Gelderland	
1400	Achterhoek		
1500	Agglomeraties Arnhem en Nijmegen		
1600	Zuidwest-Gelderland		
1700	Utrecht	Utrecht	West
1701	Utrecht-West		
1702	Stadsgewest Amersfoort		
1703	Stadsgewest Utrecht		
1704	Zuidoost-Utrecht		

III. Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel (vervolg)

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
1800	Kop van Noord-Holland	Noord-Holland	
1900	Alkmaar e.o.		
2000	IJmond		
2100	Agglomeratie Haarlem		
2200	Zaanstreek		
2300	Groot-Amsterdam		
2311	Amsterdam		
2321	Overig Agglomeratie Amsterdam		
2322	Edam-Volendam e.o.		
2323	Haarlemmermeer e.o.		
2400	Het Gooi en Vechtstreek		
2500	Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	Zuid-Holland	
2600	Agglomeratie Den Haag		
2601	Agglomeratie Den Haag excl. Zoetermeer		
2602	Zoetermeer		
2700	Delft en Westland		
2800	Oost-Zuid-Holland		
2900	Groot-Rijnmond		
2910	Rijnmond		
2920	Overig Groot-Rijnmond		
3000	Zuidoost-Zuid-Holland		
3001	Drechtsteden		
3002	Overig Zuidoost-Zuid-Holland		
3100	Zeeuwsch-Vlaanderen	Zeeland	
3200	Overig Zeeland		
3300	West-Noord-Brabant	Noord-Brabant	Zuid
3400	Midden-Noord-Brabant		
3500	Noordoost-Noord-Brabant		
3510	Stadsgewest Den Bosh		
3520	Overig Noordoost-Noord-Brabant		
3600	Zuidoost-Noord-Brabant		

III. Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel (vervolg)

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
3700	Noord-Limburg	Limburg	
3800	Midden-Limburg		
3900	Zuid-Limburg		

III.2 Overzicht COROP-gebieden

* deze gebieden zijn verder opgedeeld naar COROP-plusgebieden

Begrippenlijst

Administratieve leegstand
Administratieve leegstand is gemeten op basis van landelijke registers over de bezetting van een object. Er is niet in de praktijk getoetst of er mensen wonen of dat er een bedrijf of instelling actief is. Van leegstand is sprake als op een adres niemand staat ingeschreven en er geen gebruiker of economische activiteit bekend is.
De methode voor het bepalen van integrale leegstand van vastgoed kent verschillende beperkingen:

- administratieve leegstand is niet hetzelfde als feitelijke leegstand; het is een benadering van de daadwerkelijke gebruiksstatus van verblijfsobjecten.
- gedeeltelijke leegstand wordt niet gemeten; een object staat administratief volledig leeg of niet leeg.
- administratieve koppeling van de vier registraties is niet perfect. Miskoppelingen kunnen zorgen voor een overschatting van leegstand. Ook waar wél administratief wordt gekoppeld, kan sprake zijn van inconsistente informatie, bijvoorbeeld door administratieve vertraging of door verschil in schrijfwijze van adresinformatie.

Arbeidsdeelname
Het aantal werkenden als aandeel van de 15- tot 65-jarige beroepsbevolking.

Arbeidsduur
De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het productieproces, uitgedrukt in arbeidsjaren of gewerkte uren.

Arbeidsjaren
Een maatstaf voor het arbeidsvolume, die wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) om te rekenen naar voltijdbanen, ook wel voltijdequivalenten (vte) genoemd. Zo leveren twee halve banen (elk 0,5 vte) samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op.

Arbeidsproductiviteit
De arbeidsproductiviteit drukt uit hoeveel toegevoegde waarde of productie er per eenheid arbeid, bijvoorbeeld gewerkte arbeidsjaren, is geleverd.

Bruto binnenlands product
Het bruto binnenlands product (bbp) tegen marktprijzen is het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden. Het is gelijk aan de toegevoegde waarde tegen basisprijzen van alle bedrijfsklassen aangevuld met enkele transacties die niet naar bedrijfsklassen worden verdeeld.

Bruto toegevoegde waarde
De bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen is gelijk aan het verschil tussen de productie in basisprijzen en het intermediair verbruik tegen aankoopprijzen.

COROP-gebied
De COROP-indeling is een regionaal niveau tussen gemeenten en provincies in. De naam COROP is afgeleid van de naam van een interdepartementale commissie die de betreffende regionale indeling van Nederland omstreeks 1970 heeft ontworpen. Voluit luidde de naam van deze commissie: Coördinatiecommissie Regionaal OnderzoeksProgramma. De indeling in 52 COROP-plusgebieden wordt onder meer bij de Regionaal Economische Jaarcijfers gehanteerd voor een nadere onderverdeling (zie ook de kaart in de bijlage).

Economische groei
De volumemutatie van het bruto binnenlands product tegen marktprijzen. Voor het bepalen van de regionale volumemutaties van de toegevoegde waarde worden nationale volumemutaties per bedrijfsgroep toegepast op de regionale productiestructuren. Prijsontwikkelingen van de geproduceerde en verbruikte goederen en diensten in de verschillende regio's worden gelijk verondersteld.

Fysieke winkelvestigingen (offline)
Voor dit artikel zijn van het totaal aantal vestigingen in de detailhandel een aantal groepen afgetrokken: tankstations en apotheken telt het CBS niet mee in de publicaties over de detailhandel. Daarnaast zijn voor het bepalen van het aantal 'fysieke winkels' ook enkele vormen van detailhandel die niet plaatsvinden in een winkel uitgesloten: de markthandel, colportage en straathandel en de postorderbedrijven en webwinkels.

Gewerkte uren
Het totale aantal uren dat werknemers en/of zelfstandigen gedurende de verslagperiode werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren wegens verlof of ziekte tellen dus niet mee.
De gewerkte uren van werknemers worden berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals wegens ziekte verzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim. De gewerkte uren van de zelfstandigen worden rechtstreeks bepaald.

Gewerkte uren werknemers
De gewerkte uren van werknemers worden berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals wegens ziekte verzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim.

Gewerkte uren zelfstandigen
Het aantal gewerkte uren dat zelfstandigen gedurende de verslagperiode werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren wegens verlof of ziekte tellen dus niet mee.
De gewerkte uren van de zelfstandigen worden rechtstreeks bepaald.

Grote steden (G4)
In deze publicatie zijn de grote steden gedefinieerd als kerngemeente plus omliggend gebied. Amsterdam betreft COROP-gebied Groot-Amsterdam, Rotterdam betreft COROP-subgebied Rijnmond, Den Haag omvat COROP-gebied Agglomeratie 's-Gravenhage en Utrecht ten slotte omvat COROP-plusgebied stadsgewest Utrecht.

Online winkelen
Onder online winkelen vallen aankopen via een internetbrowser of een app. Producten die via SMS, MMS of e-mail zijn gekocht, tellen niet mee als online aankopen.

Recessie
De toestand waarin de economie verkeert wanneer het volume van het bruto binnenlands product (na correctie voor seizoeninvloeden) twee opeenvolgende kwartalen krimpt.

Stadsgewest
Grootstedelijke agglomeratie en het hierop georiënteerde omringende gebied.
Het stadsgewest – het stedelijk gebied in functionele zin – bestaat uit een grootstedelijke agglomeratie en het omringende gebied met daarbinnen gelegen kleinere kernen (stadjes, dorpen, gehuchten) die met die agglomeratie door velerlei relaties met elkaar zijn verbonden. Die relaties hebben betrekking op het dagelijks verkeer tussen woon- en werkplaats, verhuizingen van huishoudens en bedrijven en het gebruik van stedelijke voorzieningen. Als zodanig kan het stadsgewest daarom worden beschouwd als een combinatie van een regionaal arbeid-, woning- en verzorgingsgebied.

Voedingsspeciaalzaken
Hieronder vallen groenteboeren, bakkers, vlaaienwinkels, toko's, chocoladewinkels, koffie/theewinkels, delicatessenwinkels, kaaswinkels, minisupermarkten, notenwinkels, poeliers, reformwinkels, slagers, slijterijen, tabakswinkels, visboeren, zoetwarenwinkels, nachtwinkels, wijnwinkels en ziekenhuiswinkels.

Welvaart
Welvaart is gebruikt in de betekenis van het inkomen per hoofd van de bevolking. Het inkomen is daarbij gemeten als de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen.

Werkzame personen
Alle personen die één of meerdere banen hebben als werknemer en/of zelfstandige bij een in Nederland gevestigde economische eenheid.
Tot de werkzame personen behoren alle personen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één of enkele uren per week, ook als zij:
- arbeid verrichten die op zichzelf genomen legaal is, maar waarvan de beloning aan de registratie door de fiscus of sociale zekerheidsautoriteiten wordt onttrokken ('zwarte arbeid');
- tijdelijk geen arbeid verrichten, maar wel doorbetaald krijgen (bijvoorbeeld bij ziekte of vorstverlet);
- tijdelijk onbetaald verlof hebben opgenomen.

Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen. Ze kunnen woonachtig zijn in Nederland maar ook in het buitenland. Vestigingen met 0 werkzame personen betreffen altijd nevenvestigingen van bedrijven met meer dan één vestiging.

Welvaart
In deze publicatie is welvaart gebruikt in de betekenis van het inkomen per hoofd van de bevolking. Het inkomen is daarbij gemeten als de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen.

Werknemers
Werknemers zijn personen die in een bepaalde periode arbeid verrichten voor loon of salaris, in geld of in natura, op grond van een arbeidsovereenkomst voor een economische eenheid.

Woningtransformatie
Onder transformatie wordt het hergebruik van bestaande panden verstaan. Als een pand wordt gesloopt en op dezelfde plek een nieuw pand wordt geplaatst, telt dit niet mee als transformatie. In dit onderzoek gaat het om hergebruik van bestaande panden die een verblijfsobject (vbo) met een niet-woonfunctie bevatten, waarna deze verdwijnen of veranderen en in plaats daarvan een verblijfsobject met woning wordt toegevoegd.

Zelfstandigen
Zelfstandigen zijn personen die een inkomen ontvangen door voor eigen rekening of risico arbeid te verrichten in het bedrijf of het beroep dat zij zelfstandig uitoefenen. Ook meewerkende gezinsleden worden tot zelfstandigen gerekend, tenzij zij een arbeidsovereenkomst zijn aangegaan.

Technische toelichting

Inleiding

Regionale rekeningen geven een kwantitatieve beschrijving van het economisch proces van regio's binnen een land en sluiten aan op de nationale rekeningen. De nadruk in de regionale rekeningen ligt op de productie en inkomensvorming. Theoretisch kunnen de nationale rekeningen beschouwd worden als de sommatie van de regionale rekeningen. De productie in een land wordt immers voortgebracht door bedrijven en instellingen in de verschillende regio's, de zogenoemde 'ingezeten eenheden'. In de Nederlandse praktijk worden echter eerst de nationale rekeningen samengesteld en worden vervolgens de regionale cijfers hiervan afgeleid.

Bij het samenstellen van de regionale rekeningen worden dezelfde concepten en definities gehanteerd als bij de nationale rekeningen. Voor beide wordt aangesloten op de internationale richtlijnen van het System of National Accounts 2008 (SNA 2008) en het Europees systeem van nationale en regionale rekeningen 2010 (ESR 2010). Hierdoor zijn de uitkomsten van de regionale rekeningen zowel binnen Nederland als internationaal vergelijkbaar. Eén van belangrijkste gebruikers van deze cijfers is de Europese Unie; zij gebruikt ze ten behoeve van het regionaal beleid. Het regionale bruto binnenlands product (bbp) per inwoner is één van de criteria voor het toekennen van uitkeringen in het kader van de Europese structuurfondsen.

Regio's

Het Nederlandse deel van het continentaal plat in de Noordzee en de Nederlandse ambassades in het buitenland vallen onder het economisch gebied van Nederland. De activiteiten in deze gebieden maken deel uit van de Nederlandse economie, maar worden niet aan de provincies toegekend. Deze activiteiten worden ondergebracht in de zogenoemde Extra-regio, die hier speciaal voor gecreëerd is. De som van de provinciecijfers is hierdoor niet gelijk aan het nationale-rekeningencijfer. In de tabellen met provinciecijfers in deze publicatie is de Extra-regio weggelaten. In de regionale rekeningen wordt de actuele regionale indeling gehanteerd. Bij grenswijzigingen door bijvoorbeeld gemeentelijke herindelingen ontstaan, meestal beperkte, breuken. Bij grotere breuken worden volgtijdelijk vergelijkbare reeksen samengesteld.

Methoden

Er zijn grofweg twee methoden om regionale rekeningen samen te stellen: bottom-up en top-down. Bij de bottom-up methode worden gegevens over in de regio gevestigde eenheden opgeteld tot een regionaal cijfer. De som van alle regionale cijfers moet overeenkomen met het nationale cijfer. Bij de top-down methode wordt het nationale aggregaat verdeeld met een verdeelsleutel. Meestal wordt hiervoor informatie over de beloning van arbeid of de inzet van arbeid gebruikt. Bij gebruik van de bottom-up methode staan gegevens van individuele eenheden uit de productiestatistieken centraal. Wanneer een eenheid vestigingen in verschillende regio's omvat wordt de informatie van deze eenheid toegedeeld aan de betreffende regio's, meestal op basis van de beloning of de aantallen banen van werknemers. Voor een deel van de economie zijn geen goede gegevens van de individuele eenheden beschikbaar. Hiervoor wordt dus teruggegrepen op de top-down methode. Omdat de regionale inzet van arbeid bij deze methode cruciaal is, dienen afgeleide cijfers over regionale arbeidsproductiviteit (bruto toegevoegde waarde per arbeidsjaar) met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden.

Kerncijfers Regionale rekeningen

In de regionale rekeningen worden de volumemutaties anders berekend dan in de nationale rekeningen. In de regionale rekeningen worden de berekeningen uitgevoerd op bedrijfsklasseniveau en niet zoals in de nationale rekeningen op het niveau van goederen en diensten. Verder worden in de regionale rekeningen de gegevens eerst in lopende prijzen samengesteld terwijl dit in de nationale rekeningen simultaan in lopende prijzen en in prijzen van het voorafgaande jaar gebeurt. Nadat in de regionale rekeningen de cijfers in lopende prijzen zijn bepaald, worden deze gedefleerd om te komen tot de volumemutaties. Er zijn bij het CBS geen gegevens over regionale prijsontwikkelingen per bedrijfstak beschikbaar. Daarom worden de regionale uitkomsten van de productie en het intermediair verbruik, en dus van de toegevoegde waarde, per bedrijfsklasse gedefleerd met nationale deflatoren. Overigens wordt voor de landbouw en de aardolie- en aardgaswinning wel gebruikgemaakt van regionale verdelingen van de geproduceerde goederen.

Voor de meest recente voorlopige jaren zijn geen ramingen van het regionale bbp in lopende prijzen beschikbaar. De economische groei naar regio wordt voor die jaren gebaseerd op de productiestructuur van het voorgaande jaar en de nationale ontwikkelingen per bedrijfsklasse. Voor enkele bedrijfsklassen (landbouw, aardolie- en aardgaswinning, verhuur van en handel in onroerend goed) worden wel

regionale gegevens ingezet. Verder worden voor enkele (verzorgende) bedrijfsklassen cijfers over de bevolkingsgroei meegenomen. Alle voorlopige cijfers kunnen onderhevig zijn aan bijstellingen, maar door de gehanteerde methode geldt dit in hoge mate voor de economische groeicijfers naar regio van het meest recente jaar.

Het bbp is de som van de toegevoegde waarde tegen basisprijzen per bedrijfstak en het saldo van de productgebonden belastingen en subsidies. Deze laatste post is niet volledig toe te wijzen aan de verschillende bedrijfstakken. Basis voor het regionaliseren zijn juist de cijfers over de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse. Conform internationale afspraken worden de productgebonden belastingen en subsidies verdeeld over de regio's overeenkomstig de totale toegevoegde waarde tegen basisprijzen om tot het bbp tegen marktprijzen per regio te komen.

Revisiestrategie

De regionale rekeningen sluiten aan op de nationale rekeningen, niet alleen qua concepten en definities, maar ook wat betreft de revisiestrategie. Eens in de 5 à 10 jaar worden bij een revisie de niveaus opnieuw bepaald en tussen revisies worden de jaar-op-jaarveranderingen zo juist mogelijk weergegeven. Conceptuele wijzigingen, nieuwe of gewijzigde bronnen en eventuele correcties worden pas bij de periodieke revisies doorgevoerd. Om de vergelijkbaarheid in de tijd te behouden worden dan ook de cijfers over eerdere jaren aangepast.

De nationale rekeningen en de regionale rekeningen zijn recentelijk onderworpen aan een ingrijpende revisie. Deze is ingegeven door de eis om aan te sluiten bij nieuwe Europese richtlijnen, het Europees Systeem van Rekeningen (ESR) 2010. Ook is de revisie aangegrepen om nieuwe brongegevens in te zetten als basis voor de ramingen. De gegevens in deze publicatie sluiten aan op het nieuwe ESR.

Medewerkers

Redactie
Annelie Hakkenes-Tuinman
Lieneke Hoeksma
Michel van Kooten
Hans Langenberg
Sidney Vergouw

Hoofdstuk 1
Lieneke Hoeksma

Hoofdstuk 2
Joy Sie Cheung
Jaap Jansen

Hoofdstuk 3
Edgar Angus
Mark Ramaekers

Hoofdstuk 4
Lolke Schakel
Maartje Tummers
Robert de Vries

Hoofdstuk 5
Sidney Vergouw

Hoofdstuk 6
Harry Bierings
Myrte ter Horst

Beeldredactie
Irene van Kuik
Karolien van Wijk